

Kapitel 2

Klima- forandringer i et sociologisk perspektiv

Hvordan kan vi forklare individets klimaadfærd?

Hvilken rolle spiller forbrug og livsstil i en tid med klimaforandringer?

Hvilken rolle spiller klimabevægelser i kampen mod klimaforandringerne?

Hvilke centrale sociologiske teorier kan forklare de samfundsforandringer, som er knyttet til klimaforandringerne?

Figur 2.1:

Opbygning og indhold af kapitel 2

Analyse niveau	Sociologisk tema	Væsentlige sociologiske spørgsmål, som temaet arbejder med	Sociologiske kerne- nestofområder
Individ- niveau	2.1 Hvordan kan vi forklare individets klimaadfærd?	- Hvad er individernes holdninger til klimaforandringerne? - Hvordan er individernes reaktionsmønstre i en tid med klimaforandringer?	- Identitetsdannelse - Socialisering - Social differentiering
	2.2 Hvilken rolle spiller forbrug og livsstil i en tid med klimaforandringer?	- Hvordan har vores forbrugskultur ændret sig? - Har vi frihed til at forbruge eller pligt til at udvise mådehold? - Jeg forbruger, ergo er jeg – er vores identitet knyttet til vores forbrug? - Er vi på vej til at blive en bæredygtig forbruger, der trives med at leve bæredygtigt?	- Identitetsdannelse - Socialisering - Social differentiering
Kollektivt niveau	2.3 Hvilken rolle spiller klima- og miljøbevægelser i kampen mod klimaforandringer?	- Hvad er fællesskaber? - Hvorfor organiserer individet sig i fællesskaber omkring klimaspørgsmålet?	- Identitetsdannelse - Fællesskaber - Gruppedynamikker
Samfunds- niveau	2.4 Klimaforandringerne og samfundsforandringer	- Hvilke centrale sociologiske teorier kan forklare de samfundsforandringer, som er knyttet til klimaforandringerne? - Lever vi i et risikosamfund? - Hvorfor er Samsø et godt eksempel på et bæredygtigt og klimavenligt samfund?	- Samfundsforandringer og forholdet mellem aktør/struktur

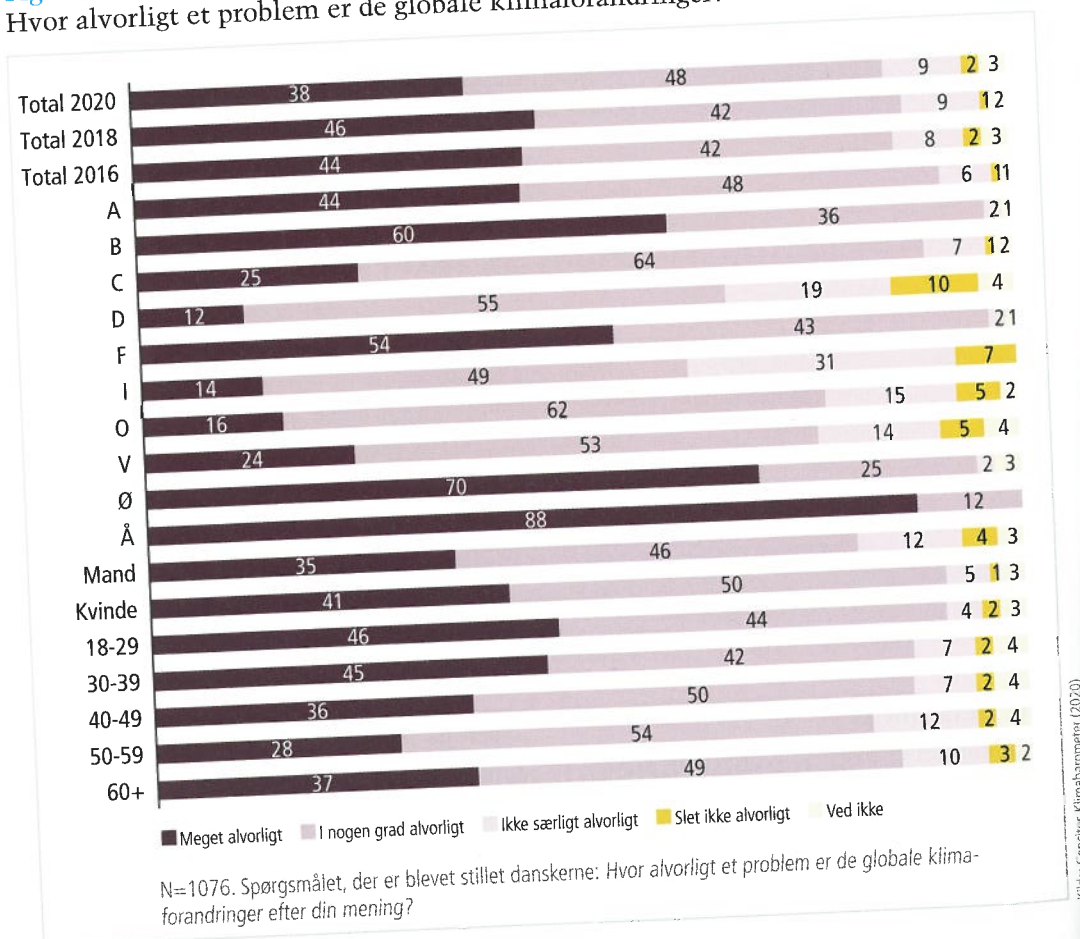
Kapitlets fokus

Dette kapitel er bygget op omkring fire temaer. Temaerne behandles på forskellige sociologiske niveauer og anvender forskellige sociologiske teorier og begreber (se figur 2.1). I de to første temaer foregår ana-

lysen på *individniveau*. I det første tema, om *individets klimaadfærd*, søges forklaringer på, hvorfor nogle individer ændrer adfærd i en mere klimavenlig retning, mens andre ikke gør. Hvorvidt individets handlinger er klimavenlige eller ej, hænger

tæt sammen med *individets forbrugsadfærd*, som er kapitlets andet tema. Her analyseres sammenhængen mellem forbrug og forbrugskultur, og klimaforandringer. Individet står imidlertid ikke alene i kampen mod klimaforandringer, men søger sammen i fællesskaber med samme værdier og holdninger. På dette *kollektive niveau* finder vi det tredje tema om *klima- og miljøbevægelser*. Her gives indsigt i, hvorfor individer samler sig i disse bevægelser, hvilke dynamikker der eksisterer i bevægelserne, samt hvilken indflydelse de har på den grønne omstilling. Kapitlets fjerde tema løfter blikket til *samfundsniveau*. Gen-

Figur 2.2: Hvor alvorligt et problem er de globale klimaforandringer?

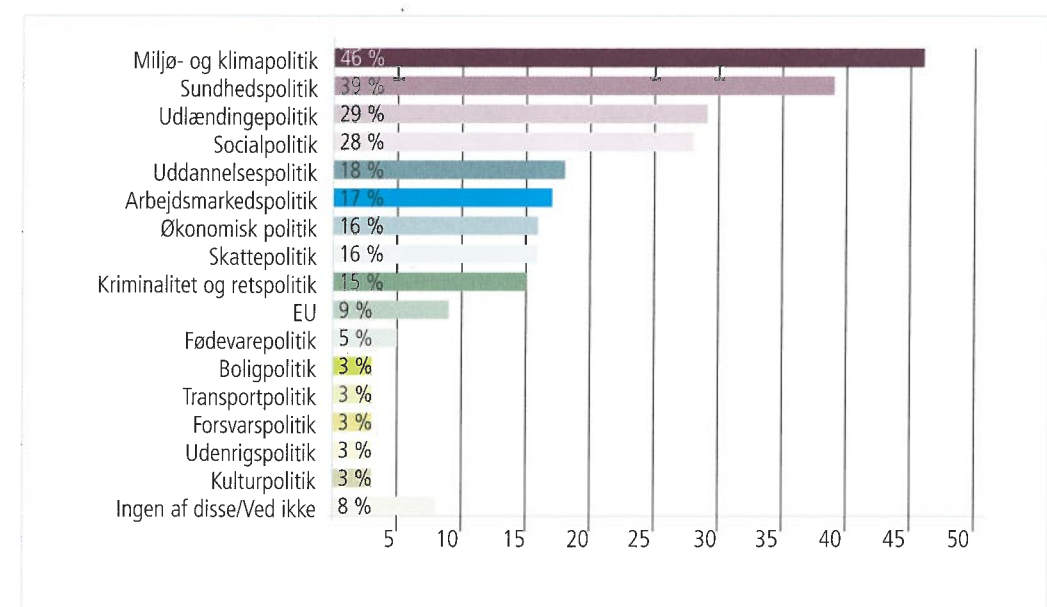
nem en analyse af *samfundsforandringerne* søges en forståelse for sammenhænge mellem samfundets forandringer og de klimaudfordringer, vi står over for i dag.

2.1 Hvordan kan vi forklare individernes klimaadfærd?

Dette afsnit har til formål at forklare individernes klimaadfærd. Efter et indblik i, hvordan danskerne oplever klimaforandringerne og om de er villige til at ændre adfærd, skitseres, hvilke reaktionsmønstre der optræder. Derefter behandles en række sociologiske teorier og begreber med hen-

Figur 2.3:

Vigtigste politikområder ifølge de danske vælgere i maj 2019

blik på at komme nærmere en forklaring på, hvorfor nogen er villig til at ændre adfærd, mens andre ikke er. Ligeledes bliver der i afsnittet lagt op til en diskussion af, hvilken rolle individet kan spille i løsningen af klimaudfordringerne.

2.1.1 Hvordan opfattes klimaforandringerne?

Undersøgelser viser, at danskerne er bekymret for klimaforandringerne, og at emnet fylder mere og mere i vores bevidsthed. Det ses blandt andet i en undersøgelse foretaget af Norstat for Altinget og Jyllands-Posten i oktober 2018, hvor 39 procent svarede, at klimaforandringerne er det problem, der bekymrer dem mest. Det er 9 procentpoint mere end samme måling foretaget i 2016. I august 2018 foretog Kantar Gallup en undersøgelse for Berlingske, der viste, at

74 procent af befolkningen er bekymrede over klimaforandringerne. I 2009 var det tal 69 procent. Samme mønster ses i den danske tænketank Concitos årlige klimabarometer i figur 2.2, hvor 88 procent mener, at klimaforandringerne er "meget alvorlige" eller "i nogen grad alvorlige".

Figur 2.3 viser, at miljø- og klimapolitik prioriteres højt hos vælgerne. Det støttes af en undersøgelse foretaget af Epinion for Dansk Ungdoms Fællesråd i oktober 2019, hvor 49 procent af de adspurgte unge mellem 16 og 25 år svarer, at klimaet er det vigtigste politiske emne.

2.1.2 Hvordan er individernes reaktionsmønstre i en tid med klimaforandringer?

Nu hvor vi har set, at der er en stigende bekymring over klimaforandringerne, er det

interessant at se på, hvordan folk reagerer på disse bekymringer, og om de foretager adfærdsændringer mod en mere klimavenlig adfærd. Klimavenlig adfærd er defineret som en adfærd, der skader klimaet så lidt som muligt eller endda gavner miljøet. Ifølge den britiske sociolog Anthony Giddens kan der i befolkningen identificeres tre forskellige reaktionsmønstre på truslen om klimaforandringer.

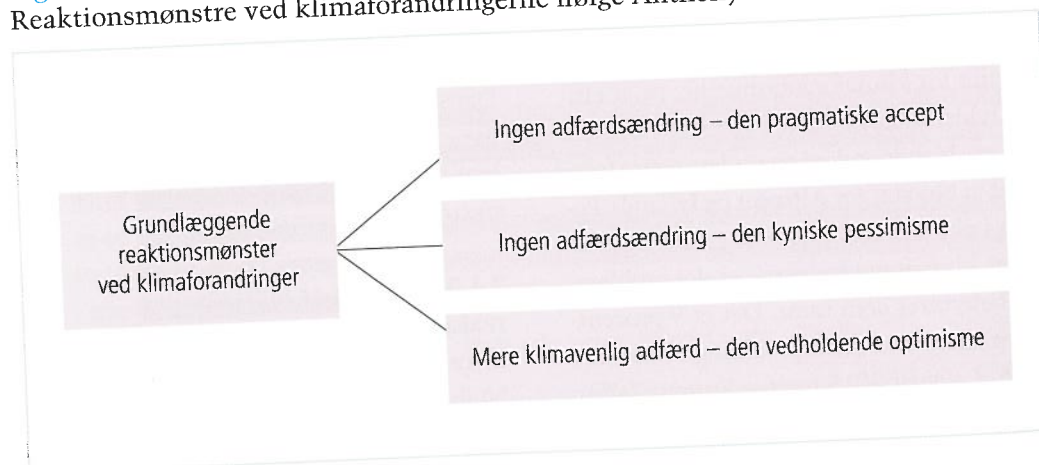
Figur 2.4 viser de tre reaktionsmønstre. Når individet ikke ændrer adfærd, beskrives det af Giddens, som at der hersker en *pragmatisk accept*. Det henviser til, at individet mener, at verden og de mange usikkerhedsmomenter, den rummer, ligger uden for menneskets kontrol. At vi venter med at gøre noget, til det er for sent, skyldes ifølge Giddens *'future discounting'*, dvs. at mennesket – bevidst eller ubevidst – nedvurderer fremtiden til fordel for nutiden. Vi kan simpelthen ikke rumme eller forestille os de fremtidige konsekvenser og deres størrelse, og derfor forholder vi os passive. At vi forholder os passive på trods af viden om de u hensigtsmæssige konsekvenser, kalder Giddens for *Giddens' paradoks*.

Tekstboks 2.1: Anthony Giddens om den globale opvarmning

Eftersom farerne ved den globale opvarmning ikke er håndgribelige, umiddelbare eller synlige i hverdagslivet, hvor frygtindgydende de end måtte være, vil mange sidde på hænderne og ikke gøre noget konkret ved dem. Men at vente, indtil de bliver tydelige og akutte, før de leder til betydningsfulde handlinger, vil per definition være for sent.

Der opstår en overbevisning om, at individet ikke har mulighed for at handle og være med til stoppe klimaforandringerne gennem adfærdsændring. Et typisk argument i den sammenhæng er "hvad betyder det, at jeg, en enkelt person, ændrer noget?" Giddens pointe er, at selv om muligheder

Figur 2.4:
Reaktionsmønstre ved klimaforandringerne ifølge Anthony Giddens

ne for adfærdsændring er der, for eksempel tilgængelighed af kollektiv transport eller plantebaserede alternativer til kød, så ændrer individet ikke nødvendigvis adfærd, men lever i stor udstrækning videre, som om intet er hændt. Der er en pragmatisk accept af tingenes tilstand. Giddens beskriver endvidere, at denne pragmatiske accept kan udfolde sig mere kynisk, hvor individet bevidst fortrænger de risici, som er forbundet med individets levevis, og ligefrem gør grin med de forslag til ændret levevis, som individet møder. Giddens kalder denne reaktion for *kynisk pessimisme*. Økonom og direktør for Center for Green Growth ved Handelshøyskolen BI i Oslo, Per Espen Stoknes, har beskæftiget sig med, hvordan mennesket ender i denne tilstand. Han mener, tilstanden bunder i en *dissonans*, en forskel, mellem det, man tænker at man bør gøre, og det, man reelt gør. Derfor begynder vores hjerner at komme med bortforklaringer. Man kan for eksempel sige til sig selv, at vennerne jo flyver mere end mig, og derfor må jeg også gerne. Er vi i tvivl om, hvorvidt vi skal handle klimavenligt, kigger vi fornuftigt nok rundt på andre for at

blive klogere, men observerer vi, at de ikke gør noget, kan vi risikere at konkludere ud fra andres mangel på reaktion, at der ikke er brug for en adfærdsændring. Dette kan defineres som *tilskuereffekten*.

Hvor dissonans og bortforklaringer er relativt almindelige fænomener, argumenterer Stoknes for, at det også kan føre til fænomenet *'denial'* (benægtelse). Dissonans kan føre til benægtelse på den måde, at mennesket har en evne til at leve, som om det aldrig har hørt om klimaproblemerne, eller at klimaforandringer er noget, der ikke vedrører dem.

Når mennesket kritiseres for at ignorere problemstillingen, kan mennesket ifølge Stoknes hurtigt føle, at personligheden trues, og derfor går det i forsvar ved at opsøge viden, der modsiger fakta, og ligefrem gør grin med dem, der gør sig til talsmænd for en mere klimavenlig diskurs. Over for dette reaktionsmønster findes *den vedholdende optimisme*. Med dette begreb forsøger Giddens at vise, at der for nogen er en optimistisk tro på fremtiden, og at klimavenlige handlinger er meningsfyldte. Mennesket vælger at handle på baggrund af en tro

på, at han/hun kan være med til at gøre en forskel gennem sine valg og sit forbrug.

2.1.3 Hvorfor ændrer vi (ikke) klimaadfærd?

Klimaadfærd er bestemt af faktorer, der både er intrapersonlige (værdier, personlighed og motivation), interpersonlige (individer imellem, altså normer og sammenligninger) og eksterne (strukturelt bestemt, for eksempel adgangen til kollektiv transport) (se figur 2.5). Der kan være en vis *positiv spillover-effekt* fra én klimavenlig adfærd til en anden, og på den måde skabes en klimavenlig adfærd på flere og flere områder. Med andre ord viser det sig, at når vi bliver bevidste om klimavenlig adfærd på ét område, begynder vi at tænke over også at agere klimavenligt på andre områder. Dog er der også studier, der påpeger risikoen for en *negativ spillover-effekt*, hvor ændring af én adfærd kan betyde inaktivitet i forhold til en anden adfærd. Dette kan ske, hvis en adfærdsændring er særlig ressource- eller tidskrævende og dermed nødvendiggør en nedprioritering af andre, for eksempel at man økonomisk prioriterer en elbil og derfor ikke har råd til at skifte oliefyret ud med solceller på hustaget.

Der kan være mange årsager til, at individer foretager klimavenlige handlinger eller ikke gør. Her præsenteres fem forskellige teorier, der kan anvendes til at forstå menneskers klimaadfærd (se figur 2.6).

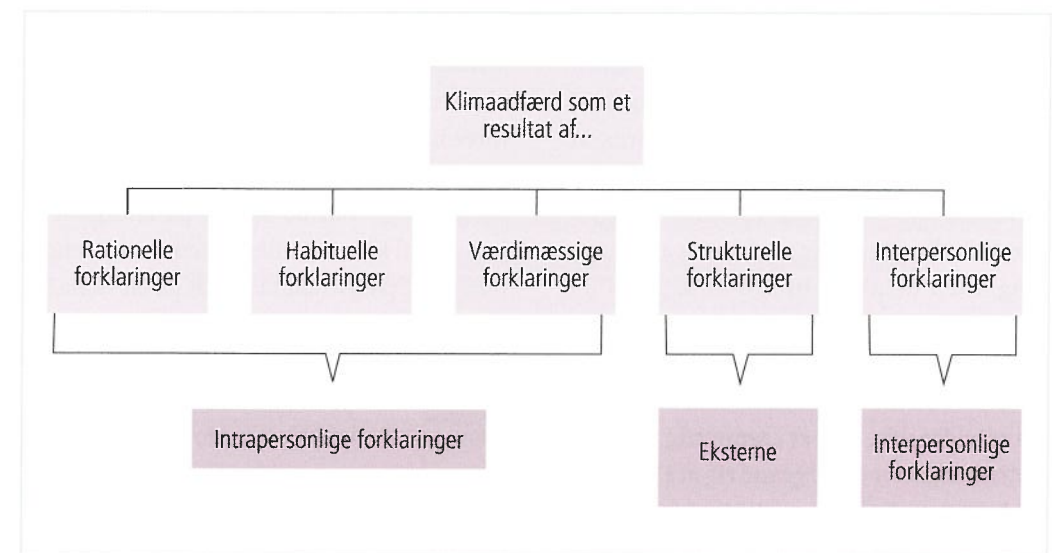
Rationelle forklaringer

Antagelsen om, at individet er rationelt, dvs. er styret af fornuft, logik og materiel virkelighed, finder vi hos *rational choice-teorien*. Den antager, at individet har bestemte identificerbare præferencer, som det handler fornuftigt og kalkulerende ud

fra. Individets handlinger er her baseret på en evne til at foretage en afvejning af fordele og ulemper, først og fremmest for individet selv. Rational choice-teorien har en lang tradition inden for den økonomiske videnskab, hvor det for eksempel antages, at hvis en vare gøres billigere, vil individerne i større udstrækning købe varen. Hvis det for eksempel gøres billigere at køre med offentligt transport, så vil teorien hævde, at flere vil foretrække offentlig transport frem for den private bil. Ligeledes antager teorien, at individet vil foretage mere klimavenlige køb, hvis de klimavenlige varer bliver billigere. Spørgsmålet er, om rational choice-teorien kan forklare, hvorfor – eller hvorfor ikke – individet ændrer adfærd til en mere klimavenlig levevis, når nu konsekvenserne er kendte og for mange tydelige?

Ifølge rapporter fra EU-Kommissionen og Concitos Klimabarometer fremgår det, at danskerne er indstillet på at gøre noget ved klimaforandringerne, ofte mere end borgere i andre EU-lande. Knap 50 procent af danskerne siger i undersøgelsen fra EU-Kommissionen, at de regelmæssigt bruger miljøvenlige alternativer til deres private bil. Det er betydeligt over EU-gennemsnittet på 26 procent. Samtidig angiver 60 procent af danskerne, at de personligt har taget skridt til at bekæmpe klimaændringer de seneste seks måneder. Her ligger EU-gennemsnittet på 49 procent. Faktisk viser undersøgelserne, at danskerne er mere tilbøjelige end EU-gennemsnittet til at have gennemført næsten alle de "klimaaktioner", der er omfattet af undersøgelserne. For eksempel viser undersøgelserne, at 72 procent af danskerne, mod et EU-gennemsnittet på 56 procent, reducerer forbruget af engangsartikler, når det er muligt. I det perspektiv

Figur 2.5:
Hvordan forklares menneskers klimaadfærd?

Figur 2.6:
Forklaringer på menneskers klimaadfærd

Teoretisk forklaringsramme Min klimaadfærd kan forstås gennem ...	Teorien forsøger at forklare ... om min klimaadfærd er bestemt af ...
Rationelle forklaringer	... om det er en fordel for samfundet og især mig selv.
Habituelle forklaringer	... min opdragelse og den kultur, jeg er formet af.
Værdimæssige forklaringer	... hvilke værdier og holdninger jeg er i besiddelse af.
Strukturelle forklaringer	... hvordan samfundet er indrettet og skaber rammen for mig og mine handlingsmuligheder.
Interpersonlige forklaringer	... mine relationer til de mennesker jeg omgås.

viser undersøgelserne, at danskerne i højere grad ønsker at gøre noget på egen hånd.

Undersøgelserne viser også, at 31 procent svarer, at den primære årsag til miljøvenlige tiltag såsom efterisolering af boligen er økonomiske hensyn. 30 procent svarer, at miljøhensyn er den primære årsag.

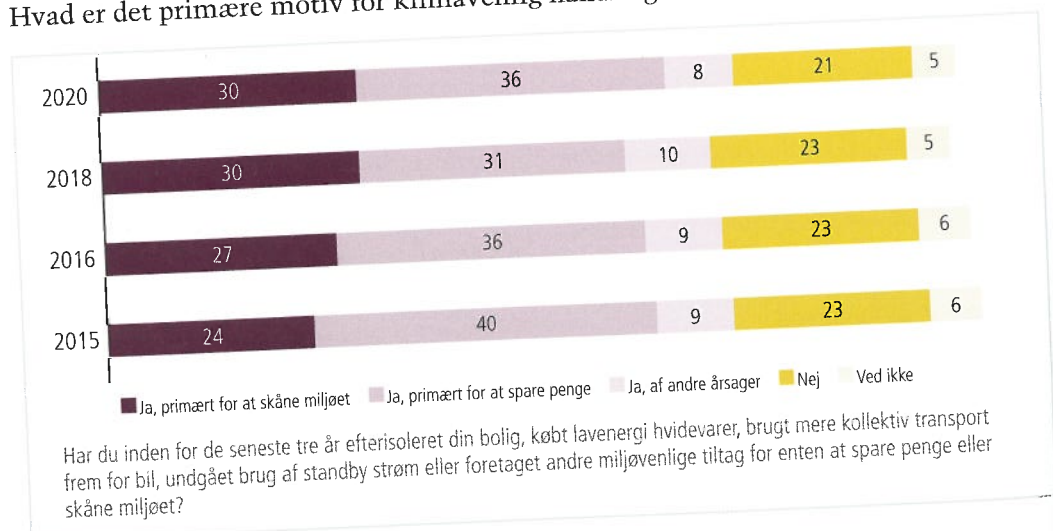
Herved kan man sige, at nok ændrer individet adfærd i en mere klimavenlig retning, men de økonomiske fordele spiller også en stor rolle for adfærdsændringen. Spørgsmålet er, om de 31 procent er meget eller lidt? Ikke desto mindre viser figur 2.8, at individet ikke kun er egennyttig. Her ses, at den tungestvejende grund til, at Danmark skal gøre en indsats mod klimaforandringerne, er, at vi skal være ansvarlige over for kommende generationer.

Grundlæggende giver danskerne altså udtryk for, at de skal gøre noget, og at de også gør det i stor udstrækning sammenlignet med andre EU-lande. Der skal handles af hensyn til de kommende generationer, men danskerne er også egennyttige og rationelt kalkulerende, når det handler om ændring af egen individuel klimaadfærd. Man kun-

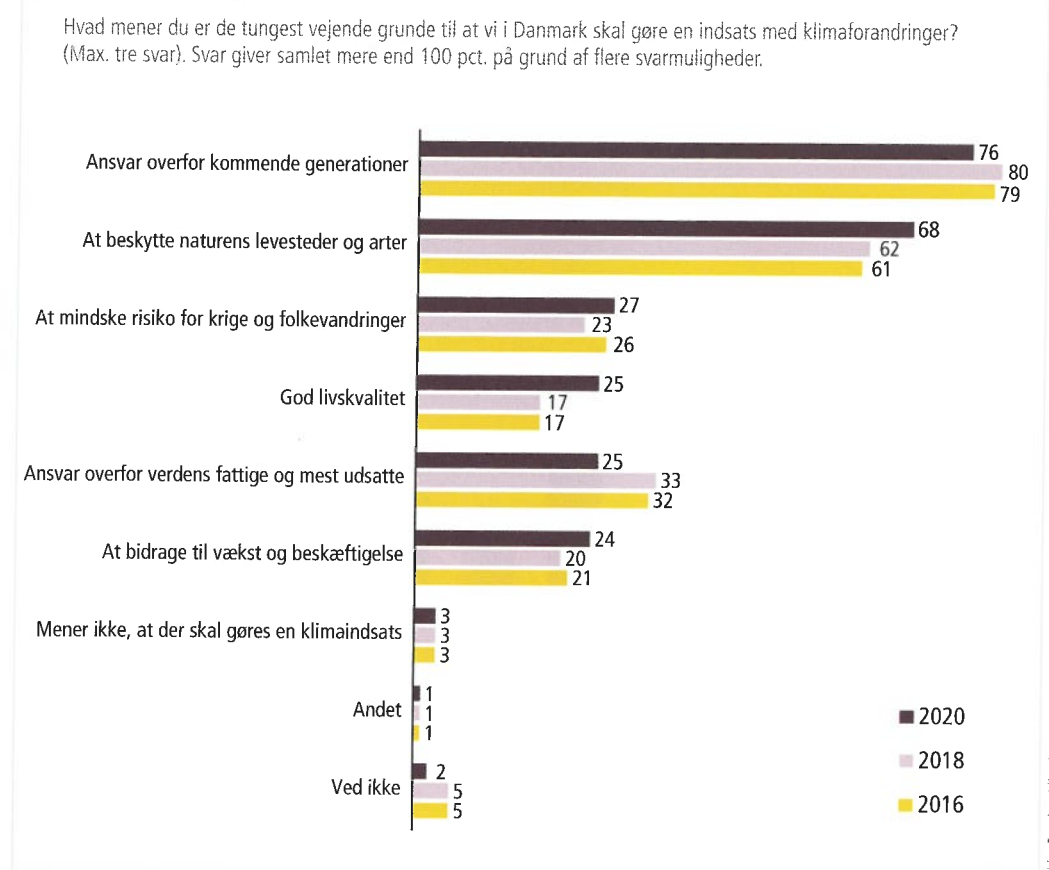
ne være tilbøjelig til at konkludere, at danskerne mener noget, og gør noget, men årsagen til det, de gør, er egeninteresse. Altså "hvad får jeg ud af det?" Dette understøttes af en tidligere stor undersøgelse fra 2012 foretaget af Sociologisk Institut, Københavns Universitet, hvor respondenterne blev spurgt, om de sparer på energien af hensyn til klimaet eller af hensyn til pengepungen. Spørgsmålet er målt på en skala fra 1 til 10, hvor 1 betyder "af hensyn til klimaet", og 10 betyder "for at spare penge".

Figur 2.9 viser, at flertallet af de unge vil spare på varmen af økonomiske frem for af klimamæssige grunde. Det største antal svarer 5 – hvad der opleves som midten af skalaen. Det er også interessant, at der er en opadgående tendens i den ende af skalaen, hvor udsagnet "for at spare penge" er gældende. Den stigende oplysning og debat om klimaforandringernes konsekvenser vil sandsynligvis betyde, at unge i dag er blevet mere bevidste om klimaproblematikken, og dermed at de unges svar i figur 2.9 vil være forskudt mod mere hensyn til klimaet

Figur 2.7:
Hvad er det primære motiv for klimavenlig handling?

Figur 2.8:
Hvorfor skal Danmark gøre en indsats mod klimaforandringerne?

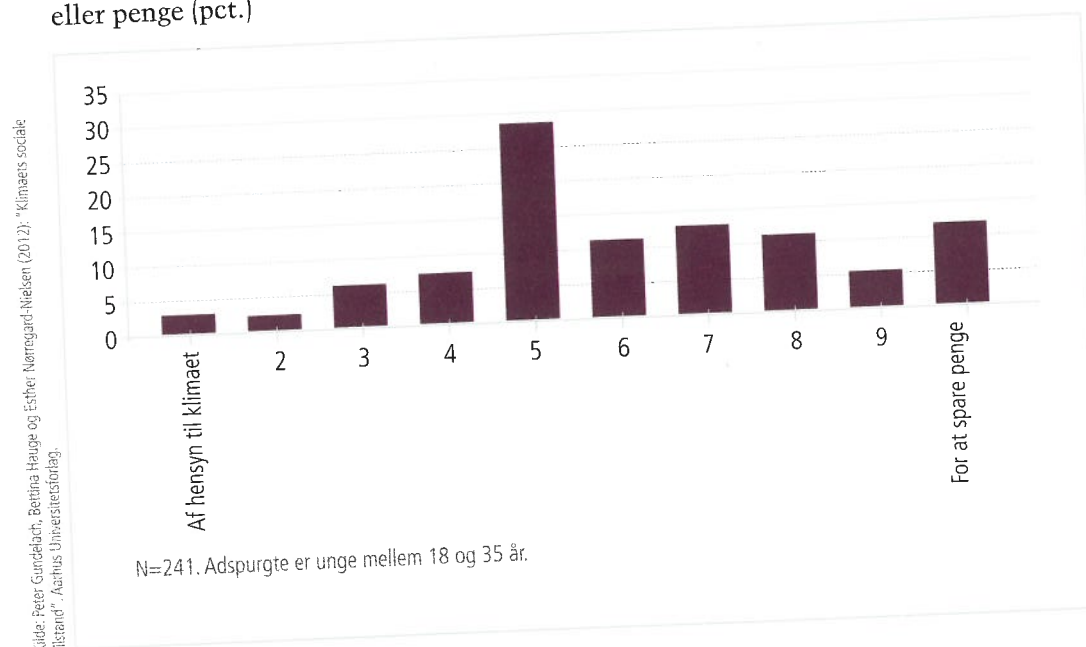
Styrken i rational choice-teoriens forklaringskraft skal således vurderes ud fra, om man synes, procenterne er gode eller knap så gode, når man taler om hensynet til klimaet. Ser man isoleret på, at 91 procent ønsker at leve et liv, hvor der tages hensyn til miljøet, at 86 procent bekymrer sig om klimaet, og at man tillægger det som en positiv værdi, at 47 procent svarer, at de inden for de sidste tre år har gjort noget for klimaet (tekstboks 2.2), så kan der argumenteres for, at rational choice-teorien ikke har stærk forklaringskraft. Da individet ikke får umid-

delbar gavn af at gøre noget for klimaet, kan rational choice-teorien ikke forklare de høje procenter. Vælger man derimod at hæfte sig ved, at kun 18 procent svarer, at de rent faktisk tager hensyn til miljø og klima (jævnfør tekstboks 2.2), at kun 30 procent svarer, at det primære motiv for klimavenlig handling er at skåne miljøet, og at flertallet sparer på varmen af økonomiske årsager, kan der argumenteres for, at individet nøje overvejer, hvad der er til egen fordel, og handler derefter. I den optik har rational choice-teorien stor forklaringskraft.

En kritik af rational choice-teorien går på, at mennesker langt fra altid handler efter, hvad der er mest rationelt, altså hvad der bedst kan betale sig. Et eksempel på dette ses i tekstboks 2.3. Den 29. marts 2019 be-

sluttede alle elever og ansatte på Det frie Gymnasiums ugentlige fællesmøde, på demokratisk vis (én person, én stemme) en rejsepolitik, der indbefatter et totalt flyveforbud på studieture og andre skolerelaterede

Figur 2.9:
Sparer på varmen af hensyn til klimaet eller penge (pct.)

Tekstboks 2.2: Ignorerer danskerne klimaproblemerne?

91 procent af den danske befolkning ønsker at leve et liv, hvor de tager hensyn til miljøet og klimaet. Men kun 18 procent svarer, at de allerede lever så klimavenligt, som de ønsker. Det viser en undersøgelse foretaget af Theresa Scavenius, forsker i klimapolitik ved Institut for Statskundskab på Københavns Universitet. I Concitos årlige Klimabarometer fra 2018 svarer 47 procent, at de inden for de sidste tre år har gjort noget med det primære formål at reducere sit eget bidrag til den globale udledning af drivhusgasser. 88 procent mener, at klimaforandringerne er et alvorligt problem

Tekstboks 2.3: Klimahensyn versus økonomisk fornuft

Debatindlæg: Studieture uden fly (uddrag)

Af Quri Palomino Janns

3. april 2019 i gymnasielærernes fagblad Gymnasieskolen.

Lad os lytte til de unge, også når det handler om klimaet.

Jeg er gymnasielærer og underviser i spansk på Det frie Gymnasium i København. Skolen har netop besluttet, at jeg ikke længere må rejse til Spanien med mine elever. Eller, rettere sagt, det må jeg faktisk godt, men mine elever og jeg må ikke længere tage flyveren til Den Iberiske Halvø. Men det gælder ikke kun mine spanskhold. Vi må ikke længere tage flyveren, når vi skal på studieture. Både den obligatoriske 2. g-studietur, højniveau-turene i 3. g (heriblandt sprogturene til for eksempel Spanien, Frankrig eller Tyskland) og alle andre typer af ture skal foregå med alt andet en fly. Denne beslutning er ikke taget af pædagogiske, økonomiske eller sikkerhedsmæssige hensyn. Det handler om at skåne miljøet for den CO₂, vi udleder pr. person, når vi rejser med fly. Når en klasse tager til London, udleder man pr. person cirka 219 kilo CO₂, hvis turen går til Paris, er det 467 kilo CO₂, eller når en klasse vælger at tage til Athen, bliver der brugt 730 kilo CO₂ pr. person, osv. Ja, det lyder jo meget fornuftigt at passe på miljøet, men det går ud over vores rejser til destinationer, hvor man er "nødt til" at flyve på grund af afstand. Da beslutningen blev taget på sidste uges skolemøde, gik der mange spørgsmål igennem mit hoved. Er vi ved at lukke os inde i vores egen lille klimavenlige "feel good boble"? Hjælper det overhovedet klimaet, at vi ikke må flyve mere? Er vi ved at lukke muligheden for mere faglighed, viden og kulturmøder? Er vi gang med at begrænse vores udsyn? Midt i min fortvivlelse og småbitterhed under skolemødet kom der en følelse af optimisme, stolthed og respekt over for eleverne på mit gymnasium. Fordi det var netop eleverne, som stemte for, at vi skulle have et totalt forbud mod at rejse med fly. Selv mine egne elever, som havde glædet sig siden 1. g til at tage til Sevilla nu til efteråret, stemte for dette forslag. Eleverne vil se handling nu for at redde miljøet. Og det har jeg stor respekt for. Her tænker jeg, at vi, de "voksne", om det så er forældre, lærere, politikere eller andet, skal lytte og respektere de unges bekymringer og beslutninger. Og hjælpe dem med at omstrukturere og finde tid og plads til forandringer. På min skole er vi nødt til at tænke, at vi kan godt være faglige og danne vores elever, samtidig med at vi arbejder hen imod klimavenlige tiltag.

• Pierre Bourdieu (1930-2002). Fransk sociolog.

de aktiviteter. Dette på trods af den kendsgerning, at alternativerne til fly – for eksempel bus og tog – i langt de fleste tilfælde ikke er lige så hurtige eller billige som fly. Her blev hensynet til klimaet prioriteret højere end transporttid og pris på rejsen, hvilket ifølge rational choice-teorien klart ville være et usandsynligt valg.

Habituelle forklaringer

For at blive klogere på, hvorvidt det er rationelle kalkuler, dvs. fornuftige overvejelser, der forklarer den klimavenlige adfærd, eller mangel på samme, eller om svaret snarere skal findes hos menneskets mere grundlæggende normer og evner, kan der hentes hjælp hos den franske sociolog Pierre Bourdieu og nogle af hans centrale begreber: felt, habitus, kapital og livsstil.

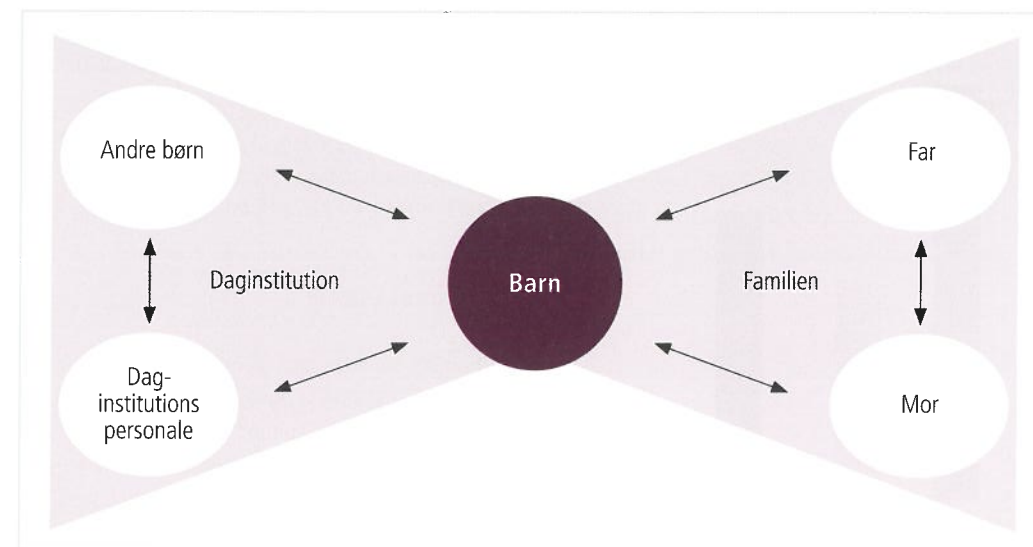
Bourdieu beskriver vaner som en del af individets *habitus*. Vaner er ofte kropsligt indlejret, for eksempel i bestemte fysiske

Tekstboks 2.4: Hvad er habitus?

Habitus er værdi- og normsystemer, kulturelle vaner eller holdningssystemer, som den enkelte og mange enkelte i fællesskab orienterer sig efter. Habitus er "de indlærte koder", der ligger til grund for menneskers handlinger, de meninger, de har, og de valg, de træffer.

bevægelser, men er også kognitive og bestemmende for individets adfærd. Ens habitus er således retningsgivende for den enkeltes handlinger i dagligdagen. Habitus grundlægges i den måde, individet opdrages

Figur 2.10:
Sommerfuglemodellen (dobbeltsocialiseringsmodellen)

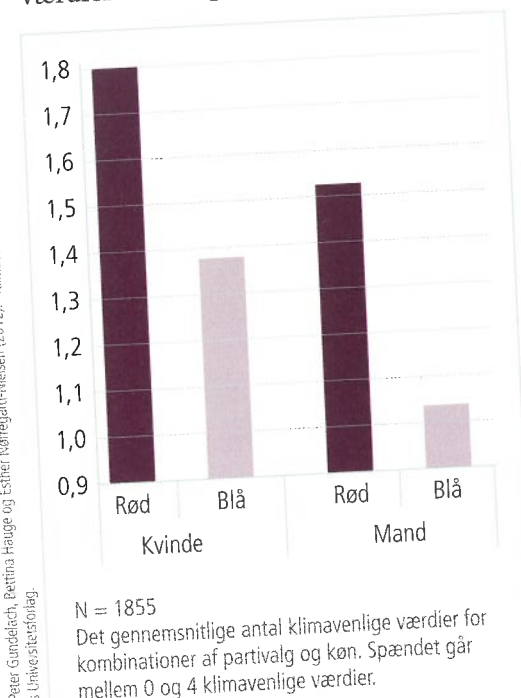
Kilde: Dion Sommer (2011): "Barn i senmoderneleien", Hans Reitzels forlag som gengivet i Peter Brændon og Thor Banké Hansen (2017): "Luk sømløst op: 3. Udgave", Columbus.

på. Man kan sige, at individet *socialiseres*. Socialiseringsprocesserne kan finde sted i familien (primær socialisering) og i institutionerne (sekundær socialisering). Der sker således en *dobbeltsocialisering*.

Vi individer formes således gennem flere socialiseringsarenaer. Over tid opdrages vi til at være på en bestemt måde, hvilket også betyder, at vi i en eller anden udstrækning fastholder handlingsmønstre og opfattelser af, hvorfor man skal handle eller ikke handle i bestemte situationer. I den proces nedprioriterer vi informationer, der ikke passer ind i vores forestillinger, og prioriterer i stedet det, vi instinktivt mener er rigtigt i forhold til det liv, vi lever, og dem, vi forholder os til og identificerer os med. Er vi i hjemmet og i skolen blevet fortalt, at det er vigtigt at slukke lyset og spare på vandet, er det sandsynligt, at disse ord er blevet omsat til en vane og handling. Ligeledes er det sandsynligt, at det gives videre til næste ge-

neration. Et studie fra Sociologisk Institut, Københavns Universitet, fra 2012 peger på tydelige sammenhænge mellem individets habitus og klimavenlige adfærd. I studiet konkluderes, at generelle politiske værdier og opdragelse spiller en afgørende rolle for holdningen til klimaforandringer. Studiets kvalitative del i form af interviews viser blandt andet, at de personer, som finder klimavenlig adfærd væsentlig – og udfører klimavenlige handlinger i dagligdagen, såsom at slukke lyset og tage kortere bade – er blevet opdraget af deres forældre til at huske at gøre disse ting. Har du klimabevidste forældre, der taler om det gode og vigtige ved klimavenlige handlinger og/eller handler klimavenligt, er der stor sandsynlighed for, at du også tilegner dig klimavenlige værdier. Studiet viser, at det især er kvinder, der har klimavenlige værdier. Ud af de fire parametre, studiet måler på (kortere bade, slukke lyset, flyve mindre, bruge bi-

Figur 2.11:
Gennemsnitligt antal klimavenlige værdier fordelt på partivalg og køn

Kilde: Peter Gundlach, Bettina Hauge og Esther Nørregård-Nielsen (2012): "Klimaets sociale tilstand". Aarhus Universitetsforlag.

len mindre), ses det, at kvinder, der stemmer på røde politiske partier, har de mest klimavenlige værdier.

Disse værdiforskelle mellem kvinder og mænd, som ses i figur 2.11, kan være svære at forklare, men ses af forskerne bag studiet som et udtryk for, at de har fået forskellig opdragelse. Studier viser, at kvinder i højere grad opdrages til værdier knyttet til omsorg og fællesskab, områder, som kan betragtes som forbundet til ønsket om at værne om klimaet.

I hvilken udstrækning individet er bekymret for klimaet og har tilegnet sig klimamæssige værdier, og hvordan disse om sættes til klimahandlinger, hænger ofte sammen med individets *kapitaler*. Med

Figur 2.12:
Bourdieu's kapitalformer

Økonomisk kapital

Handler om indkomster og pengeressourcer (for eksempel ejendomme, værdipapirer osv.). Økonomisk kapital er den mest materielle og synlige af de tre kapitalformer.

Kulturel kapital

Handler om mængden af viden, uddannelse, information, dannelse og æstetiske dispositioner. Blandt andet giver kulturel kapital magt til at definere og dominere den kultur, der har magten i samfundet, ligesom kulturel kapital giver adgang til vellønnede jobs. Kulturel kapital kan antage tre former:

- En kropslig form: udtrykt igennem kropsgestikulationer, verbale udtryk (sprogliche ytringer), smag og "dannelse"
- En objektiveret form: udtrykt gennem kunst og kultur
- En institutionaliseret form: udtrykt gennem for eksempel uddannelse, eksaminer, titler, jobfunktioner osv.

Social kapital

Handler om slægtsrelationer (familien), venskaber, sociale forbindelser og andre former for sociale netværk

Bourdieu's begreb kapital forstås en værdi eller ressource, som individet er i besiddelse af. Kapitalen kan være økonomisk, kulturel og social (se figur 2.12).

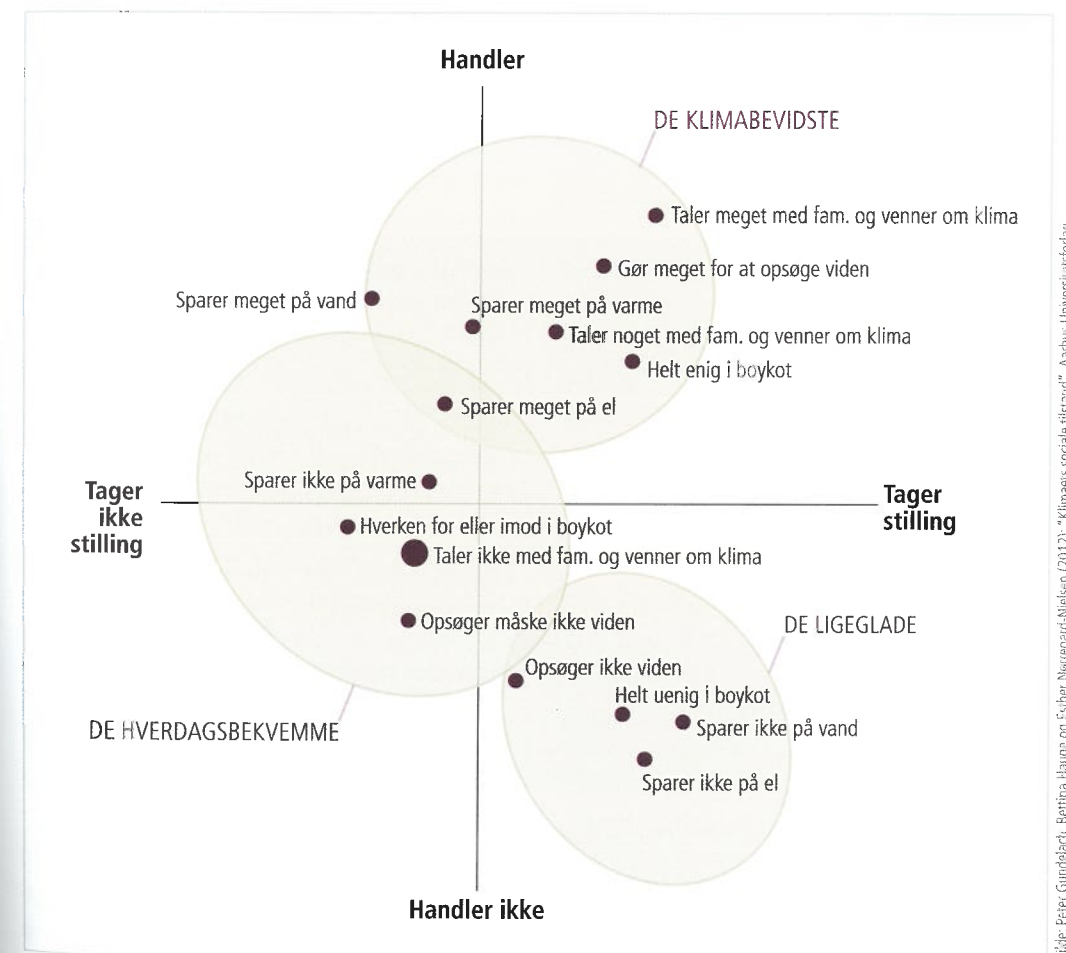
For at finde ud af, hvilken betydning individernes kapital har for klimaadfærd, kan det være hensigtsmæssigt at visualisere dem i et *klimafelt*.

Kilde: Peter Brøndum og Thor Banké Hansen (2017): "Luk Samfundet op". 3. udgave. Forlaget Columbus.

Tekstboks 2.5:
Hvad er et felt?

Man kan ifølge den franske sociolog Pierre Bourdieu opfatte noget som et selvstændigt *felt*, når et afgrænset socialt område eller en social arena i samfundet har sine egne spilleregler og sin egen logik. I forbindelse med klimaproblematikken er dette emne blevet noget, man i stor udstrækning forholder sig til som et selvstændigt område, og noget, man kan bruge til at positionere sig med i det sociale rum – det være sig viden om klima, holdninger til klima eller gennem klimabevidst adfærd.

Figur 2.13:
Det generelle klimafelt

Kilde: Peter Gundlach, Bettina Hauge og Esther Nørregård-Nielsen (2012): "Klimaets sociale tilstand". Aarhus Universitetsforlag.

Tages der udgangspunkt i figur 2.13, som illustrerer, hvad der karakteriserer det generelle klimafelt, kan der skitseres tre forskellige livsstilsgrupper (de hverdagsbekvemme, de klimabevidste, de ligeglade). Relateres disse karakteristika til forekomsten og størrelsen af kapitalformer (lav, middel, høj), ses nogle sammenhænge (figur 2.14).

Livsstil er ifølge Bourdieu både individernes søgen efter en identitet og udformning af en daglig livsform. Ser vi på livsstilsgruppen "*de hverdagsbekvemme*", er der ifølge undersøgelsen fra 2012 tale om en type, som er opmærksom på klimaproblematikken, og af og til i dagligdagen gør en indsats for at handle klimavenligt, men heller ikke mere. Det er ikke et emne, der tit diskuteres med venner og familie, og heller ikke

noget, man søger viden om. For mange personer i denne gruppe opleves emnet uoverskueligt, diffust og fjernt, hvilket gør det svært at tage stilling til og handle på. Og hvis der handles klimavenligt, vurderes ofte den økonomiske gevinst ved at gøre det, og om det er nemt at inkorporere i hverdagen. Grunden til, at det er svært at inkorporere, er, at deres vaner, og i forlængelse heraf også deres habitus, er svær at forandre, og de kommer nemt til at hænge fast i dagligdagens velkendte rutiner.

Omvendt står det til med "*de klimabevidste*". Denne type, som undersøgelser viser der kommer stadigt flere af, går meget op i klimaspørgsmålet og inkorporerer klimavenlige handlinger i deres hverdag. Det at leve klimavenligt er en vigtig del af deres overvejelser i forbindelse med forbrug. De

Figur 2.14:
Livsstilsgrupper og deres kapitaler

Livsstilsgruppe ift. klimaforandringer	Kapital-o-meter (hvor høj grad af kapital i de forskellige livsstilsgrupper. Lav, middel, høj)
De hverdagsbekvemme Udgør 75 procent af de interviewede	Gruppen repræsenterer personer med: - middel kulturel kapital - middel økonomisk kapital
De klimabevidste Udgør 19 procent af de interviewede	Gruppen repræsenterer personer med: - høj kulturel kapital
De ligeglade Udgør 6 procent af de interviewede	Gruppen repræsenterer personer med: - lav kulturel kapital - høj økonomisk kapital

Udarbejdet på baggrund af Peter Gundelach, Bettina Hauge og Esther Nørregard-Nielsen (2012): "Klimaets sociale tilstand". Aarhus Universitetsforlag
Da undersøgelsen er lavet i 2012, er der med den stigende interesse for klimaforandringsproblematikken og formidlingen af den grund til at tro, at procentdelen af 'klimabevidste' er betydelig højere i dag. Concitos Klimabarometer 2018 indikerer også dette, idet 54 procent mente "at vi må ændre på den måde, vi lever på, hvis vi skal begrænse klimaforandringerne".

Over hele verden demonstrerer klimabevidste borgere for flere klimavenlige tiltag. Spørgsmålet er om disse demonstranter har forholdsmæssigt meget kulturel kapital og lider af privilegieblindhed.

er vidende om klimaet og dets forandringer, samt om de spørgsmål, der rejser sig i debatterne om emnet. De taler meget om klimaet med andre, og gør meget for at opsøge viden om emnet. Denne gruppe er typisk rig på kulturel kapital. Studiet viser også en sammenhæng mellem uddannelse og klimamæssige værdier. Jo længere uddannelse, des flere klimavenlige værdier. Ifølge forskerne bag studiet hænger det formentlig sammen med, at uddannelse øger evnen til abstrakt tænkning, hvilket er vigtigt i forhold til et så komplekst emne som klimaforandringer.

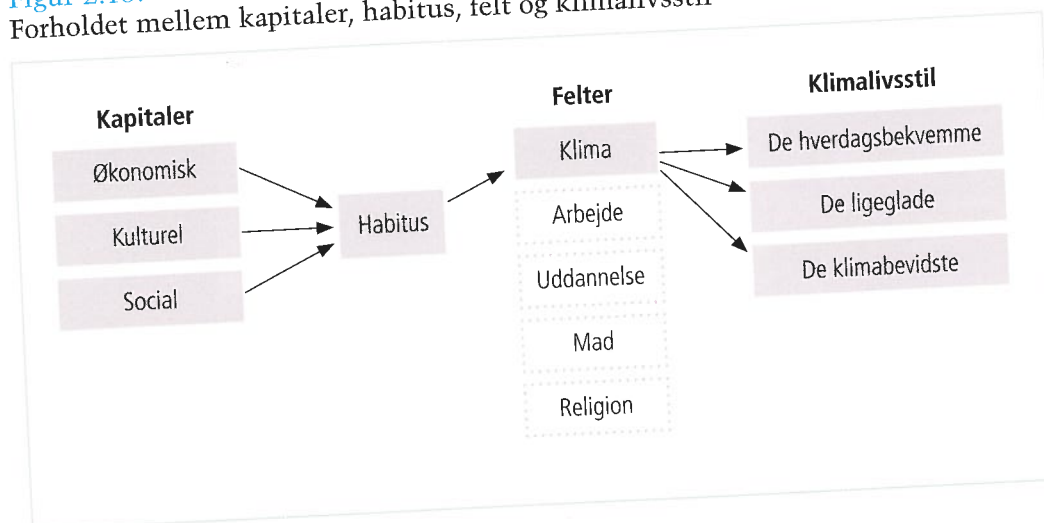
Den sidste gruppe er "*de ligeglade*". De er kendetegnet ved hverken at søge viden om klimaforandringer eller at foretage klimavenlige handlinger. Foretages klimaven-

lige handlinger alligevel, er de ikke et bevidst valg, men en utilsigtet konsekvens af en handling, hvis formål var noget andet. Samtidig er det også i denne gruppe, vi finder dem, der er meget tvivlende over for, om der overhovedet er tale om menneskeskabte klimaforandringer, eller sætter spørgsmålstegn ved, om det nu også er så galt. Dette er klart den mest passive gruppe i forhold til klimahandlinger.

Sammentænker vi Bourdieus begreber: kapital, habitus og felt med klimalivsstil, kan sammenhængen være som illustreret i figur 2.15.

Figur 2.15 skal forstås på den måde, at vi individer besidder forskellig mængder kapital. Det individ, hvis habitus er rig på kulturel kapital (dvs. stor viden om klimafor-

Figur 2.15:
Forholdet mellem kapitaler, habitus, felt og klimalivsstil

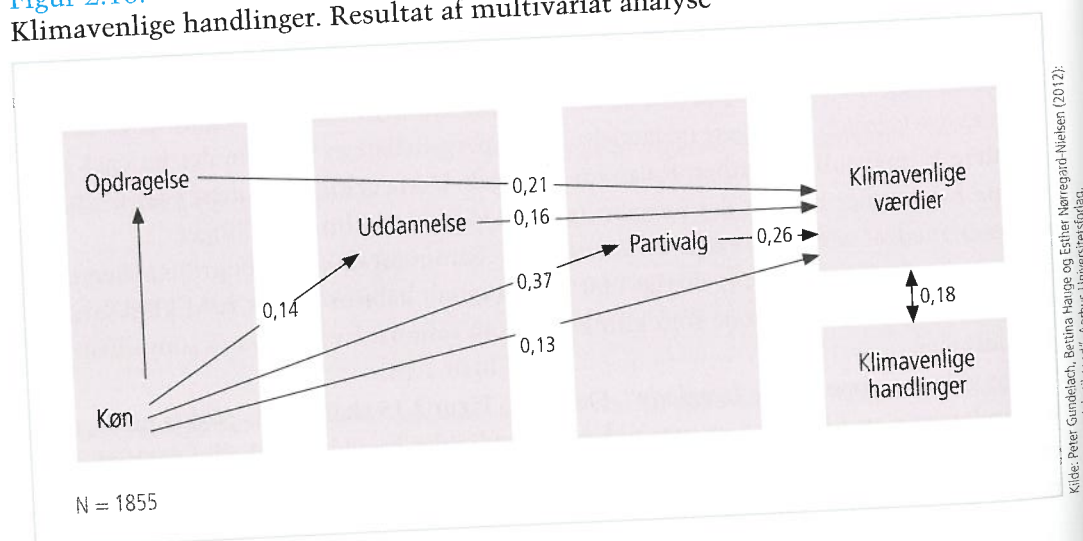
andringerne) inden for et bestemt felt (klimafeltet), vil sandsynligvis være mere villig og i stand til at omstille sig til en mere klimavenlig livsstil end de individer, som kun besidder lidt eller intet af den kapital.

Værdimæssige forklaringer

Værdier spiller en rolle i forklaringen på

vores klimaadfærd. Forskning viser tydelige sammenhænge mellem det at have klimavenlige værdier, og hvorvidt de omsættes til klimavenlig adfærd. En multivariat analyse viser, at der er en stærk sammenhæng mellem, hvor mange klimavenlige værdier du har, og hvor klimavenlig en adfærd du har.

Figur 2.16:
Klimavenlige handlinger. Resultat af multivariat analyse

Tekstboks 2.6:

Hvad er krydstabeller og multivariat analyse?

En krydstabel er en tabel med to eller flere variable, hvor en (eller flere) variabel er i kolonnerne og en (eller flere) variabel er i rækkerne. I krydstabellens celler kan vi aflæse, hvor mange af vores respondenter som har hver kombination af svarkategorier på vores variable. Man krydser altså sine variable med hinanden. At krydstabulere er et verbum for denne proces. Vi laver krydstabeller for at finde sammenhænge mellem variable. Hvis du laver en krydstabel med to variable, så laver du en bivariat analyse. Hvis du har mere end to variable i din krydstabel, så laver du en *multivariat* analyse. Styrken af sammenhænge måles ved hjælp af korrelationer (γ = gamma), og den maksimale værdi (største sammenhæng) er 1.

Figur 2.16 viser, at både opdragelse, køn, uddannelse og partivalg har indvirkning på, om du har klimavenlige værdier, og at det klart er køn og partivalg, der er afgørende for, hvorvidt du har klimavenlige værdier. Det er desuden påvist, at den enkelte skal være bevidst om sine værdier på klimaområdet, før hun eller han handler klimavenligt. Det betyder ikke, at eksempelvis køn ikke har indflydelse på omfanget af klimavenlige handlinger. Det kan vi se ved de indirekte sammenhænge i figuren. Men figur 2.16 viser også, at køn ikke har en selvstændig betydning for omfanget af klimavenlige handlinger. Sammenhængen formidles af de klimavenlige værdier. Sammenhængen mellem værdier og handlinger er forholdsvis beskeden (en gamma-værdi på 0,18). Én af de sammenhænge, som studiet viser, er dog, at jo mere bekymret folk er for konsekvenserne af klimaforandringerne, desto mindre benytter de bil i den daglige transport, og desto mere er de tilbøjelige til at bruge cyklen. Ligeledes forholder det sig med hensyn til det at flyve. Her er dem, der

er mest bekymrede også mest villige til at flyve mindre. Men som sagt er sammenhængen mellem værdier og handlinger beskeden, hvilket tyder på, at andre faktorer spiller en rolle for omfanget af klimavenlige handlinger. Her er det nærliggende at kigge på de konkrete livsomstændigheder og samfundsstrukturer, som rammesætter individernes muligheder for en mere klimavenlig adfærd.

Strukturelle forklaringer

Når folks klimaadfærd analyseres, er det vigtigt at have for øje, hvilke strukturelle barrierer der kan være for, at de klimavenlige værdier omsættes til klimavenlig adfærd. Studier viser, at selv de, der er i besiddelse af en række klimavenlige værdier, ikke altid får dem omsat til handling, og at det skyldes nogle mere strukturelle begrænsninger i deres dagligdag. En kendt strukturel begrænsning er på transportområdet. Her viser det sig, at længden af transportvejen har afgørende betydning for, hvilken transportform man vælger. Cykli-

ster kører sjældent mere end 10 kilometer på arbejde eller til uddannelse. Derimod vokser andelen af brugere af såvel kollektiv trafik som af bil, jo længere afstand man skal tilbagelægge. Valget af bilen er ofte begrundet med tidsforbrug og fleksibilitet – det er hurtigere og lettere end den offentlige transport – og i forlængelse heraf også med økonomi. Det er de strukturelle vilkår – dvs. praktiske omstændigheder med at få hverdagen til at hænge sammen – der her er mest betydningsfuldt, og værdierne kun lidt eller intet.

Et andet eksempel på strukturelle begrænsninger er, når vegetariske/veganske fødevarer bliver dyrere alternativer til animalske varer, eller synligheden af dem ikke

prioriteres i supermarkederne. Efterspørgslen på disse fødevarer steg med 22 procent i 2017, men ifølge kritikere kunne denne efterspørgsel være større, hvis de blev billigere og fik tildelt den nødvendige plads i supermarkederne. I den forbindelse udtaler generalsekretær i Dansk Vegetarisk Forening Rune-Christoffer Dragsdahl, at både producenter og detailhandel undervurderer markedet for vegetariske og veganske varer. De mener, at der er et større marked, hvis man tør satse på det, og at man med et større marked kan sænke priserne. Der argumenteres endvidere med, at det også handler om, at supermarkederne skal turde give det mere plads i butikkerne.

Kilde: www.landbrugsavisen.dk

● En undersøgelse fra 2017 viser at 8,2 procent af danskerne, svarende til 465.000 personer, undgår at spise kød mindst halvdelen af ugens dage. Det viser en undersøgelse, som Coop Analyse og Dansk Vegetarisk Forening har gennemført. Der er tale om mere end en fordobling på under 10 år – i 2010 var det blot 3,8 procent af befolkningen, der svarede det samme.

Interpersonlige forklaringer

En stor procentdel af borgerne i Danmark er bekymrede over klimaforandringerne, en noget mindre procentdel omsætter bekymringen til en mere klimavenlig adfærd. Årsagen til forskellen kan findes i de *sociale normer*, som hersker i de fællesskaber, vi indgår i. I ethvert fællesskab hersker nogle sociale normer for, hvordan vi bør tænke og opføre os. Sociale normer er en slags uskrevne regler for adfærd. Nogle er meget nyttige, for eksempel at vige for barnvognen på fortovet eller rejse sig for de ældre i bussen. De påvirker os til at være og handle på en bestemt måde. Men de kan også påvirke os til at gøre noget andet, end vi egentlig havde i tankerne. De sociale normer bliver derved udslagsgivende for vores handlinger, som i et fællesskab kan tage en anden retning end tiltænkt. Man taler i den forbindelse om *normativ social påvirkning*. Herved forstås det, at en person ændrer sin egen adfærd med det for øje at handle på en måde, som vedkommende tror gruppen anser for at være korrekt i den givne situation. Et fiktivt eksempel på normativ social påvirkning kan være en tur med vennerne til Hamborg. Du har af klimahensyn egentlig besluttet kun at tage tog og bus til dine rejsemål, og har undersøgt, at det samlede tidsforbrug for rejsen kun er to timer mere med tog end med fly til Hamborg. Det koster dog 900 kroner tur/retur i modsætning til flyet, som koster 499 kroner tur/retur. Men prisforskellen er ikke så afgørende en faktor for gruppen. Du foreslår vennegruppen at tage toget, men på trods af at den økonomiske faktor ikke er afgørende, synes ingen alligevel interesseret, men er mere opsat på at gøre, som de plejer. Du giver dig og flyver med vennegruppen. Her handles i over-

Tekstboks 2.7: Lemmingeffekten

En person kaldes en lemming, hvis vedkommende i en beslutningssituation følger de valg, som andre har truffet før, frem for at følge sin egen information. En lemmingeffekt er en beslutningssituation, hvori de fleste individer opfører sig som lemminger. Man kan observere lemmingeadfærd i alle tænkelige situationer, og typisk begynder det med, at en eller to personer gør noget (for eksempel kigger op i luften), og alle forbipasserende starter med at gøre det samme. Man møder det også i medierne, hvor en journalist skriver en nyhed baseret på en enkelt eller to kilder, og så kopierer andre journalister bare historien uden nødvendigvis selv at opsøge en uafhængig kilde, som kan be- eller afkræfte historien.

ensstemmelse med flertallet i gruppen. Det at det er normen at flyve, er derfor én af forklaringerne på, hvorfor flyet vælges frem for andre transportmidler. Accepterer vi fællesskabets norm om at flyve på de årlige ture med vennerne, fordi vi gerne vil passe ind i fællesskabet, er vi ifølge teorien om lemmingeffekten *lemminge*.

Kilde: Vincent Hendricks og Camilla Mehlsen (2019): "Like". Center for Information og Bolestudier (CIBS), Københavns Universitet.

Kan man ikke identificere sig med normen om at flyve, kan det være svært at fortælle andre om de klimamæssige ulemper ved det at flyve og erklære et personligt stop for flyvning. Man forstyrrer den fælles norm og samhørigheden omkring den, og man skal muligvis forklare fravalget af det at flyve. I værste fald bliver man latterliggjort eller lukket ude af det fællesskab, som man er en del af i mange sammenhænge. En yderligere konsekvens heraf kan være, at man som ekskluderet person søger mod fællesskaber med samme værdier og holdninger som sig selv. Her kan man blive bekræftet i, at det, man mener og gør, er det rigtige. Vi mennesker har det bedst med at føle, vi hører til. Når vi alle følger en norm, så sig-

nalerer vi *social samhørighed*. Normer er dermed med til at definere en *gruppeidentitet*.

Studier viser imidlertid, at folk tror, de er omgivet af folk, som ikke er så bekymrede som dem selv, eller slet ikke tænker på klimaforandringerne som noget, der vedrører dem. Fænomenet kaldes *flertalsmisforståelse*. Concitos Klimabarometer 2018 viser, at 88 procent af danskerne er bekymrede for klimaforandringerne. På den baggrund er der måske ikke grund til ikke at tale om klimaforandringer med folk, eller indgå i en dialog om, hvordan man kan etablere en mere klimavenlig adfærd. Flertalsmisforståelser kan have den uheldige konsekvens, at de kan medvirke

Figur 2.17:
Konsekvenser ved normativ social påvirkning

Konsekvenser ved normativ social påvirkning

Afholdes fra at skifte til en mere bæredygtig levevis.

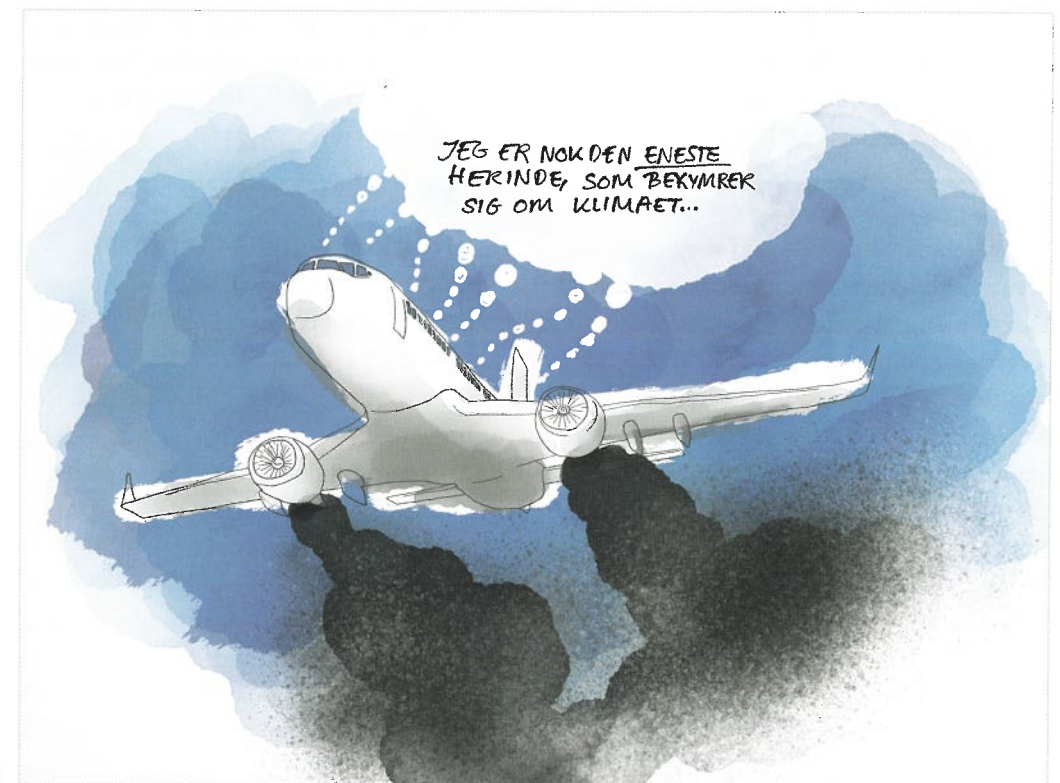
Her menes, at man kan yde selvcensur, både hvad angår mening og holdning til mere klimavenlig adfærd. Dette kan resultere i, at man ikke foretager den klimavenlige adfærdssændring, man egentlig havde i tankerne. Herved bliver en klimavenlig værdi ikke omsat til klimavenlig handling.

Eksklusion fra fællesskaber.

Her menes, at hvis en persons klimaværdier og holdninger til, hvordan man bør ændre adfærd i en mere klimavenlig retning, ikke anerkendes og accepteres i et fællesskab, kan dette betyde en stigmatisering og eksklusion fra fællesskabet.

Søgen mod fællesskaber med samme værdier og holdninger som en selv.

En eksklusion fra nogle fællesskaber betyder ofte en søgning mod andre fællesskaber. Her er der tale om fællesskaber, hvor ens meninger og holdninger accepteres eller ligefrem belønnes. Et uheldigt udfald af denne opdeling af fællesskaber kan være en manglende dialog og forståelse mellem fællesskaber. Det skaber rum for stereotypisering og skabelse af fordomme, og kan dermed grave kløfter mellem befolkningsgrupper.

• Flertalsmisforståelser kan således afholde folk fra at foretage klimavenlige adfærdssændringer.

• Klimaskam-fænomenet kom til udtryk i Sverige i starten af 2019, hvor flere og flere udtrykte skam over at flyve og dermed udlede CO₂. Sammen med en flyafgift har følelsen af flyskam fået svenskerne til at flyve mindre. For nogle giver flyskammen udslag i klimakompensation, hvor man betaler for den CO₂, man udleder ved at bidrage til eksempelvis træplantning. Selve følelsen af at skamme sig er en grundlæggende social følelse, der gør mennesket i stand til at tage sig selv op til revision. Klimaskammen er nok et udtryk for, at vi opbygger nye normer, der tager vores adfærd op til revision.

til at oprette eller opretholde en social norm om, at flertallet ikke bekymrer sig om klimaet, en norm, som flertallet således ikke er interesseret i. Herved udelades en potentielt vigtig og berigende diskussion og vidensdeling om emnet.

Det behøver dog ikke altid at være sådan, at man indordner sig under flertallets norm. Der er mange eksempler på, at mindretallets normer bliver accepteret og spredt sig, og i nogle tilfælde ligefrem bliver den nye herskende norm. Undersøgelser lavet af forskere fra Cardiff University i 2017 om transportadfærd viser, at blandt dem, der kendte nogen, der var stoppet med at flyve, tilkendegav 50 procent, at de fløj mindre som resultat heraf. Et andet område, vi kan se på, er mad. I 2017 var der en gruppe forskere, der gennemførte et eksperiment på en amerikansk café. Når folk kom ind i caféen, fik halvdelen besked om, at 30 procent af amerikanerne var begyndt at spise mindre kød. Hos den gruppe, der fik denne besked, var det dobbelt så sandsynligt, at de bestilte et plantebaseret måltid. I 2010 var det cirka 4 procent af danskerne, der spiste overvejende plantebaseret mad. I 2018 var tallet steget til 12 procent. I 2010 var der 17 procent af danskerne, der havde en kødløs dag om ugen. I 2018 var det 32 procent af danskerne. I dette eksempel observeres, at folk bliver mere oplyste om dyrevelfærd og de sundhedsmæssige og miljø- og klimamæssige konsekvenser af en kødtung diæt. Der sker en gradvis normændring på området, hvor det i de senere år er blevet langt mere accepteret at spise mindre kød, og i nogle kredse ligefrem den mest udbredte holdning og adfærd. Når normerne ændrer sig inden for flere klimavenlige områder – cykel i stedet for bil, tog i stedet for fly, plantebaseret i stedet for kød, solvarme i stedet for olie-

opvarmning – ja, så er det i stor udstrækning et udtryk for, at relationerne mellem mennesker er af betydning for den grønne omstilling.

2.2 Hvilken rolle spiller forbrug og livsstil i en tid med klimaforandringer?

At ændre adfærd i en mere klimavenlig retning er stærkt forbundet til vores forbrug, forbrugsadfærd og forbrugskultur. Udviklingen i forbrug skal forstås i sammenhæng med nogle større samfundsmæssige forandringer. Disse forandringer kan belyses gennem en beskrivelse af, hvad der kendetegner det traditionelle samfund, moderne og senmoderne samfund. Udviklingen er beskrevet i figur 2.18 og viser, at der i de seneste århundreder er sket en ændring i vores levevis og den måde, vores identitet skabes på, men også en ændring i vores forhold til naturen. Disse forandringer og det ændrede *nattursyn* kan være med til at forklare et stigende forbrug og de konsekvenser, det har for klimaet.

I det traditionelle samfund levede individet i stor udstrækning i, med og af naturen og dens ressourcer. I det moderne samfund betragtede individet mere naturen og dens ressourcer som input til en forarbejdning af varer i en industrialiseringsproces, med henblik på at give individerne arbejde og materielle goder at vælge imellem. Det senmoderne samfund er karakteriseret ved at være et videns- og informationssamfund, hvor vi i endnu større udstrækning har distanceret os fra de naturressourcer, som vores levevis er afhængig af. Vi har igennem årtier betragtet Jorden som en uudtømmelig kilde, der uden hensyn til miljø og klima skal opfylde menneskets stadigt stigende

Figur 2.18:

Anthony Giddens' analyse af udviklingen fra det traditionelle over det moderne til det nuværende senmoderne samfund

Traditionelle samfund	Moderne samfund	Senmoderne samfund
Stærke tids- og rumbegrænsninger. Samfundet er lokalt forankret, og individernes interaktioner er begrænset i tid og sted	En begyndende udlejring af traditionelle tids- og rumlige begrænsninger	Globalisering og forstærket udlejring af sociale relationer
Traditioner. Traditioner fylder meget i identitetsforståelse og identitetsudviklingen	Frisættelse fra traditioner, identitetsskabelsen sammensættes fra flere sider	Aftraditionalisering
Mobilitet. Reduceret mulighed for individualitet, selvudvikling og mobilitet. Dit lokalsamfund og den sociale arv bestemmer, hvem og hvad du bliver	Større grad af mobilitet, men fortsat mange traditionelle træk, der er bestemmende for identitetsudviklingen	Høj grad af mobilitet og større spillerum for individualitet. Identiteten er konstant i udvikling, intet ligger fast, og meget er til forhandling. Der er høj grad af refleksivitet
Naturen. Naturen som nødvendig for at opfylde de basale behov, og som en integreret del af dagligdagen og livet	Naturen som et input til det industrialiserede samfund og som middel til, at mennesket kan indfri sine mål om materielle goder	Naturen betragtes som en uudtømmelig kilde, der uagtet miljømæssige konsekvenser skal opfylde menneskets umættelige behov. Naturen kommer mennesket til undsætning, når der er brug for hvile og fred i det stadigt accelererende samfund

behov. Det ændrede syn på naturen og jordens ressourcer har således dels betydet, at menneskets forbrug er blevet distanceret fra naturen, dels at vi forbruger mere, end

Jorden kan klare. Eksempelvis er det danske forbrugs størrelse i verdenstoppen. Hvis alle havde det samme forbrug som danskerne, skulle der 3,6 jordkloder til.

2.2.1 Hvordan har vores forbrugskultur ændret sig?

Forbrugerisme eller konsumerisme er en betegnelse, der anvendes for at beskrive forholdet mellem enkeltindividet (forbrugeren) og samfundet/markedet i en kapitalistisk markedsøkonomi. Man taler også om, at det kapitalistiske samfund er et forbrugersamfund. Ordet forbrugerisme vandt indpas i 1970'erne, som betegnelse for Vestens opfattelse af forbrug som vejen til lykke. Når vi taler om en *forbrugskultur*, er det, fordi forbruget kan tage forskellige former. Der kan være en kultur knyttet til forbruget. For eksempel taler man om, at forbrugskulturen i 1960'erne

og 1970'erne var karakteriseret ved ukritisk brug-og-smid-væk-mentalitet, hvori man fra 1990'erne så en forbrugskultur, der begyndte at forholde sig til politiske og miljømæssige problemstillinger. Et tidligt eksempel på det sidste var boykotten af franske vine på grund af franske atomprøvesprængninger i Stillehavet i midten af 1990'erne. Brug-og-smid-væk-mentaliteten eksisterer stadig, men i de senere år har forbrugskulturen taget en drejning, hvor varenes bæredygtighed, klimavenlighed og hvorvidt den er fair trade, er blevet væsentligt.

Ikke desto mindre er nutidens forbrug vokset til en sådan størrelse, at det udgør

Tekstboks 2.8: Mådehold på mode

“Mådehold må på mode – i mere end bare én sæson” (uddrag)
Af Sophie Jo Rytter, 25. juni 2019. www.verdensbedstenyheder.dk

Da tv-serien *Sex and the City* løb over skærmene i start 00'erne, var den især et billede på ét fænomen i tidsånden: forbrugsfest. De fire singlekvinder i New York købte tøj og sko, som var der ingen dag i morgen. I dag er bevidstheden om shoppingeventyrets slagside en helt anden hos mange forbrugere: modeindustrien er en af de mest forurenende og ressourceforbrugende i verden. I EU er tekstiler det fjerdemest miljøbelastende forbrugsområde – kun overgået af bolig, transport og fødevarer. Da den internationale bæredygtighedskonference Copenhagen Fashion Summit for nogle uger siden blev afholdt for 10. gang, var der da også opsang på programmet fra flere af konferencens hovednavne. Topmødets protektor, kronprinsesse Mary, sagde det usædvanlig direkte for en royal repræsentant: “Fremskridtet går alt for langsomt. Profit kan ikke blive ved med at være den primære måling for succes” ... Ud over at kvinderne fra *Sex and the City* havde et voldsomt overforbrug, så havde de fire fiktive newyorkere måske fat i én ting: De købte dyrt. Og noget tyder på, at vi må købe dyrere – og dermed mindre – hvis vores tøjforbrug nogensinde skal blive bæredygtigt.

Tekstboks 2.9: Naomi Klein og David Abram om Vestens forbrugskultur

Naomi Klein: “Jeg tror, at en af grundene til, at vores kultur finder det så svært at se klimakrisen i øjnene, hænger sammen med hastigheden i vores kultur. Det at vi lever i en kultur, som er adskilt fra naturen og fra gensidighedstraditionen i forhold til naturen. Alle kulturer har den tradition. Men de fleste af os i de velstående lande er adskilte fra den. Det handler altså ikke så meget om at opfinde noget nyt som at huske på de sider af vores kultur.”

Kilde: Interview med forfatter og miljøforkæmper Naomi Klein i Kristeligt Dagblad, 1. december 2015.

David Abram: “Mennesket er denne utroligt specielle skabning, der adskiller sig fra resten af naturen, fordi vi har påtaget os en gudelignende ret til at manipulere og udnytte andre dyr, mineraler, klodens hud og knogler til vores egne formål. Vi relaterer os til naturen, som om vi slet ikke er en del af den. Som om vi ikke i ethvert aspekt af vores liv fra nyrenes funktion til den menneskelige psyke til vores følelsesliv og til det menneskelige intellekt er fuldstændig afhængige af, at biosfæren og økosystemerne er sunde, blomstrende og frodige. Det er selvfølgelig en form for vanvid.”

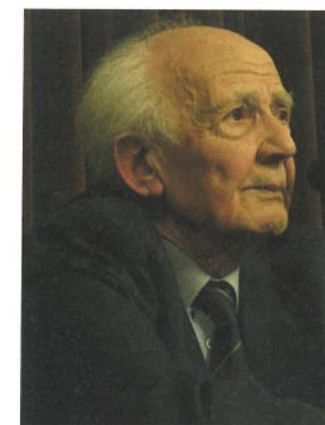
Kilde: Interview med filosof David Abram i Information, 19. juli 2017.

en risiko for vores klima. I det senmoderne samfund er der indlejret en række risici, hvor en af de risici er knyttet til vores forbrug og deraf afledte konsekvenser for klimaet. Men hvorfor forbruger vi, og hvad er det, der får os mennesker til at forbruge ud over det reelle behov?

Hvorfor forbruger vi ud over de reelle behov?

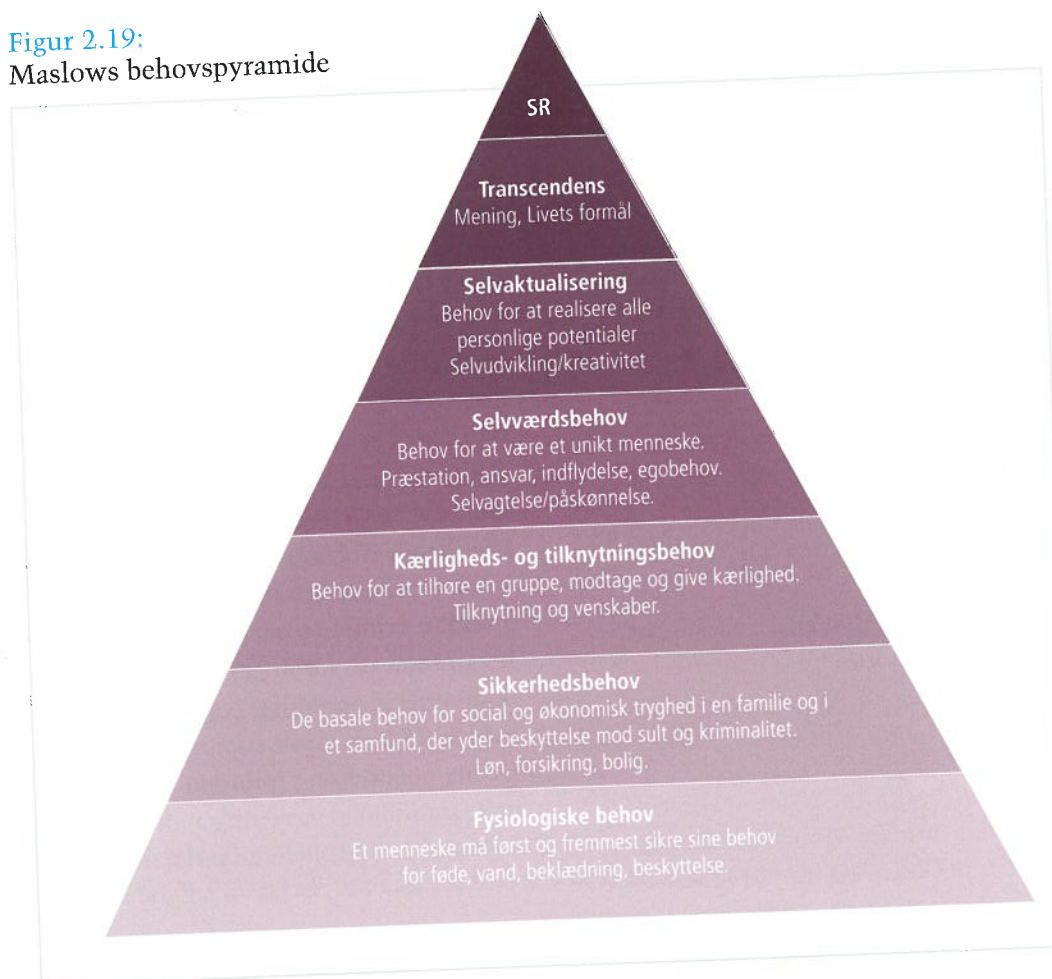
Ifølge sociologen Zygmunt Bauman var forbruget i de tidligere samfundsstrukturer ‘behovets tjener’, som havde den simple funktion at sikre forbrugernes overlevelse. Både den biologiske og sociale overlevelse.

Når behovene var dækket, var der ingen grund til at forbruge mere. I det traditionelle samfund var forbruget for de fleste folk ikke styret af personlige lyster og fraseri, og mådehold blev anset som noget positivt. Denne opfattelse af forbrug i det traditionelle samfund er væsentlig anderledes end forbrug i det senmoderne samfund.

• Zygmunt Bauman
(1925-2017)
Polsk sociolog

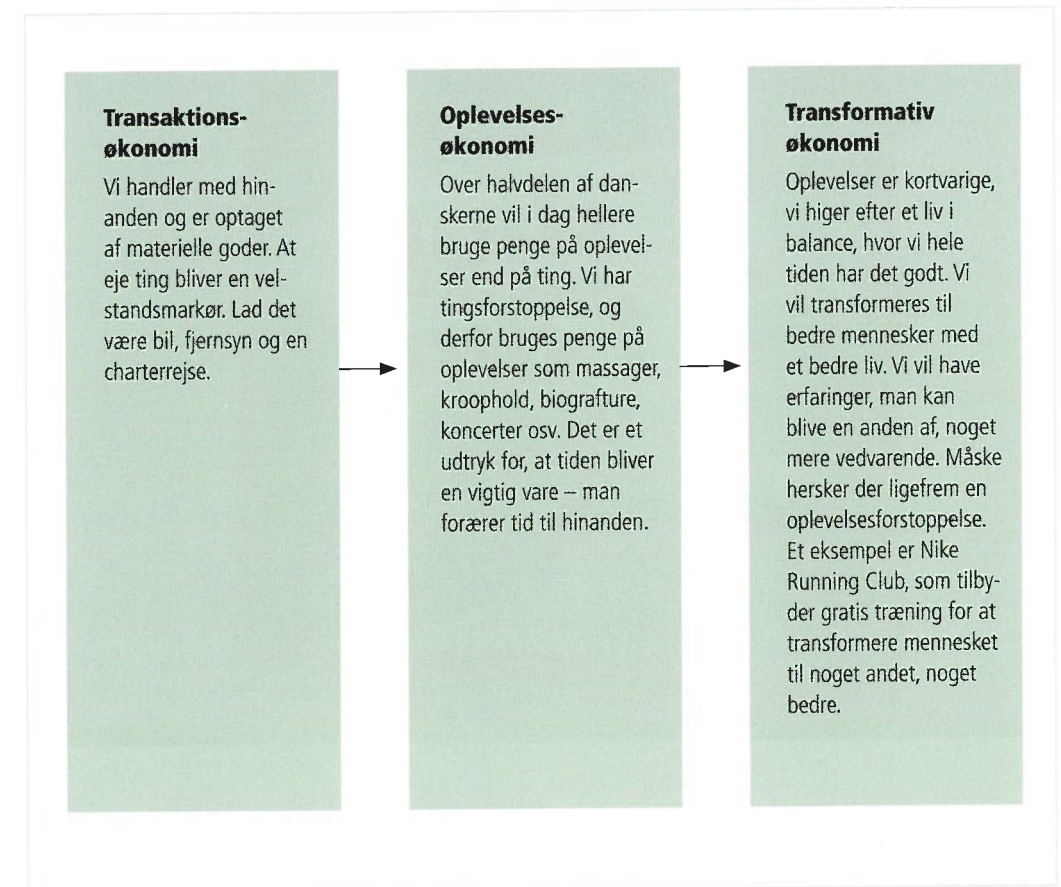
Figur 2.19:
Maslows behovspyramide

I figur 2.19 ses Abraham Maslows behovspyramide fra 1943. Den kan bruges til at visualisere forbrugsformer i det traditionelle og senmoderne samfund. Maslows argument er, at behovene må opfyldes nedefra i pyramiden. Man må altså have dækket de basale behov for mad, vand, varme osv., før man kan gå i gang med at dække behovet for fysisk og social sikkerhed, og ikke mindst kunne realisere sine personlige potentialer. Maslow opfattede de tre nederste niveauer som mangelbehov, der opstår, når organismen mangler noget. Disse behov benævnes de *homøostatiske* behov, fordi de

opstår, når personens homøostase/ligevægt er forstyrret, og fordi de forsvinder, når homøostasen er genoprettet. De øverste to niveauer i pyramiden anså Maslow for at være fyldt af umættelige *vækstbehov*. Hvor de basale mangelbehov kan mættes, kan de to øverste behovsniveauer ikke mættes. Dette er en vigtig pointe for at forstå det senmoderne individs forbrugsmønstre. Individet i det senmoderne samfund i det 21. århundrede lever, i modsætning til forfædrene i det traditionelle samfund, i samfund hvor de basale behov er særdeles godt dækket. Uden at glemme den vestlige verdens

Figur 2.20:
En forbrugskultur i forandring

stigende ulighed, hvor mange lider nød, nyder størstedelen af befolkningen i den del af verden en hverdag, hvor mad, bolig, varme og tøj er en selvfølge. Generelt lægger det forbrug, vi har, ikke beslag på hele den økonomiske kapital, vi har til rådighed. Vi har mulighed for at forbruge ud over de basale behov. Vi benytter os af denne mulighed og stopper ikke forbruget, selv om der sker en mætning af materielle goder, en såkaldt *tingsforstoppelse*, men fortsætter med at bruge penge på immaterielle goder, som for eksempel oplevelser.

Som det ses af figur 2.20, stopper vores forbrugsadfærd ikke ved kun at forbruge materielle goder, beskrevet som en *transaktionsøkonomi*, ej heller ved kun at købe oplevelser, kaldet *oplevelsesøkonomi*, men også ved at forbruge med henblik på at skabe længerevarende ændringer. Vi indgår i en såkaldt *transformativ økonomi*. Den transformative økonomi afspejler en forbruger, som ikke stilles tilfreds med relativt kortvarige stimuli i form af en oplevelse som massage eller en weekend i Berlin, men som har brug for at transformere sig selv, omdanne sig selv, mere grundlæggende. I

den transformative økonomi træder higen efter de materielle goder i baggrunden, og ønsket om at ændre sig selv i forgrunden. Ifølge Zygmunt Bauman er det at være forbruger i forbrugersamfundet at være i bevægelse, som at søge, leder efter, ikke-finde-det eller mere præcist ikke-finde-det-endnu. Ikke desto mindre er denne ændring væk fra de materielle goder måske en del af løsningen på overforbruget af materielle goder, og dermed vejen frem for en mindre klimabelastning?

Jeg forbruger, ergo er jeg – er vores identitet knyttet til vores forbrug?

Forbrugets formål er gået fra at sikre overlevelse til at have en selvrealiserende og social betydning. I den proces har forbruget

• "I shop therefore I am." Sådan udtrykte kunstneren Barbara Kruger sig tilbage i 1987. Udtrykket er inspireret af filosofen Descartes, som i 1600-tallet sagde: "Jeg tænker, derfor er jeg."

Tekstboks 2.10: Hvad er identitet?

Med *identitet* forstås de træk ved en person, der tilsammen kendetegner eller afgrænser personen som forskellig fra andre. I denne betydning svarer begrebet på mange måder til individets personlighed og karakter.

Figur 2.21:
Individets identitetsformer

Den kollektive identitet	Den sociale identitet	Den personlige identitet	Jeg-identiteten
Skabes i fællesskab med andre, hvad enten det er fodboldholdet, din klasse eller din arbejdsplads. I disse fællesskaber deles normer og værdier, som er med til at forme din identitet. Du kan sagtens have flere kollektive identiteter og være mere eller mindre integreret i de enkelte fællesskaber	Den handler om, hvordan omgivelserne opfatter individet, for eksempel vennerne, familien og klassekammeraterne. I og med at vi alle søger anerkendelse og kan lide følelsen af at være vellidt, kan forventningerne fra omgivelserne påvirke individets adfærd	Denne er foranderlig, og vi vælger i stor udstrækning selv, hvordan vi vil præsentere os for omverden. Man har sit eget selvbillede og selvforståelse, og forsøger at fremstå som sin egen. For eksempel gennem politiske holdninger eller forbrug	Sammensat af vores genetiske arv og de tidlige års socialisering. Denne del er for eksempel bestemmede for, hvorvidt du er en rolig eller temperamentsfuld person

udviklet sig til en ret til at forbruge, uanset de reelle behov. Begrebet "behov" defineres her som en spændingstilstand, som hurtigt går i sig selv, når behovet er tilfredsstillet. Her er forbrugersamfundets ypperste opgave således at opretholde spændingsmomentet. Og her anvendes reklamer i alle afskygninger alle tænkelige steder, planlagt forældelse af produkter osv. De produkter, vi forbruger, giver mening for os socialt, praktisk og kulturelt, det er simpelthen blevet en del af vores *identitet*. Og når det er det, er det lettere sagt end gjort at bede os skru ned for forbruget.

Forbrugets rolle i identitetsdannelse kan være vigtig og ses som en positiv handling, der fungerer som social markør for, hvem du er og hvor accepteret du er. Med forbru-

gets stigende betydning i fortællingen om, hvem du er, er lysten og retten til at forbruge blevet vigtigere for individet. Jeg forbruger, ergo er jeg, synes tidens mantra for mange at være.

Som det ses af figur 2.21, er vores identitet et resultat af forskellige processer. Forbruget spiller en rolle i udviklingen af den *personlige identitet*. I denne identitetsform er opbyggelse af selvforståelse en betydningsfuld del. Hvordan fremstår jeg, og hvilken betydning har mit forbrug for min selvforståelse?

Forbruget er således med til at holde vores identitet i live og vise, hvem vi er. Med vores forbrugsvarer kommunikerer vi os selv, hvem vi er, og hvilke værdier og idealer vi har – altså samlet set vores identitet.

I det senmoderne samfund ligger der en større forventning om, at hvert individ skal være noget unikt. Der opstår et behov for selvscenetsættelse, hvori vores forbrugsvarer spiller en central rolle.

2.2.2 Er vi på vej til at blive bæredygtige forbrugere?

Den nyeste generation af købedygtige forbrugere, den såkaldte generation Z, født omkring årtusindeskiftet, har hævet baren for, hvad der er det normale forbrug. Det er en købestærk generation, hvoraf 93 procent køber tøj hver måned og gennemsnitligt bruger mellem 170 og 510 kroner på shopping, viser en international undersøgelse fra 2018 fra modevirksomheden Drapers. For denne generation, såvel som for befolkningen som helhed, gælder det, at en stor del af det tøj, vi køber, kun bliver

• Black Friday – en årligt tilbagevendende indkøbsbegivenhed. Tilbagevendende er også debatten om, hvorvidt denne dag er et symbol på menneskers usmagelige overforbrug og enorme ressourcespild, eller om det er de mindre bemidlede mulighed for at få de materielle goder, som ellers er forbeholdt middelklassen og overklassen.

brugt meget få gange og derefter lever et liv i glemsel bagerst i skabet. Flere undersøgelser vurderer, at mellem 30 og 70 procent af vores klæder ligger ubrugte hen, og at vi i dag bruger vores tøj 36 procent mindre, før det ryger ud igen, end vi gjorde i år 2000. Ikke desto mindre er Generation Z samtidig en generation, som tænker over deres forbrugs størrelse og form.

Undersøgelser viser, at generation Z i Danmark er fokuseret på bæredygtighed og

genbrug og er skeptiske over for køb-og-smid-væk-kulturen. I en undersøgelse foretaget af Retail Institute Scandinavia i starten af 2019 angiver 81 procent af den danske Generation Z, "at de gør en forskel i verden gennem deres produktvalg", og 83 procent angiver, "at det er vigtigt for mig, at produkter og butikker har en bæredygtig profil". Ligeledes viser en undersøgelse fra 2017, som YouGov har lavet for Miljømærkning Danmark, at 40 procent af danskerne ønsker "i høj grad" eller "i meget høj grad" at have en bæredygtig livsstil. Og yderligere 40 procent ønsker det "i nogen grad". Den unge generation kan meget vel blive en vigtig kraft bag en ændring af normerne for, hvad et bæredygtigt forbrug vil sige, og hvad vi skal forstå ved det gode og efterstræbelseværdige liv. Den britiske filosof Kate Soper har sat ord på disse ændringer i nor-

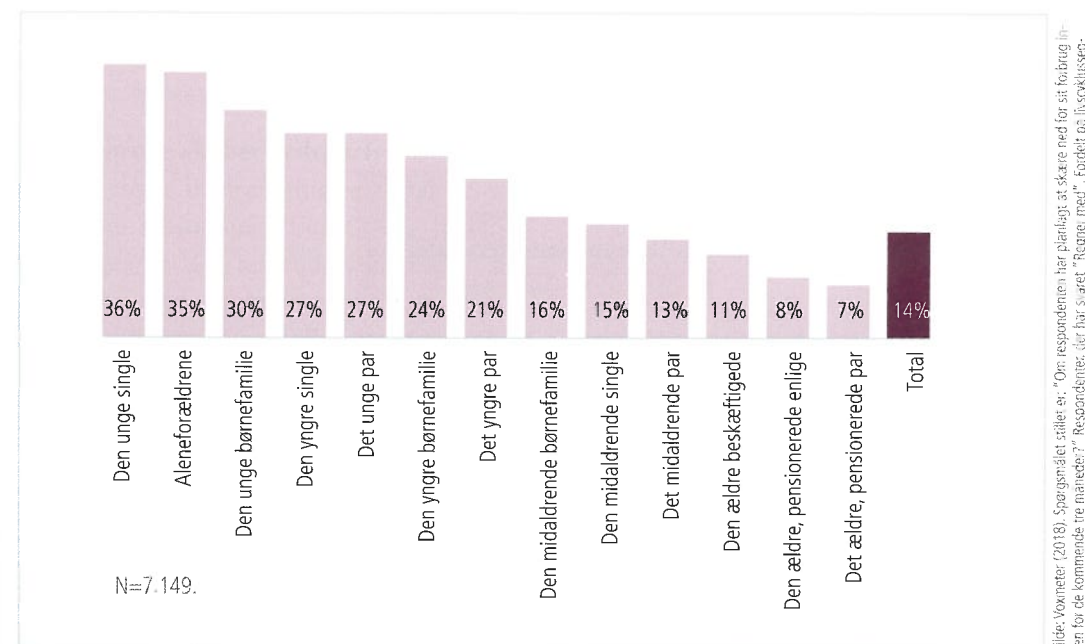
merne og foreslår en omstilling til *alternativ hedonisme*. Hedonisme (på græsk "lyst") er læren om, at nydelsen er det højeste gode, og at mennesket i sidste ende kun handler for at opnå nydelse. Med alternativ hedonisme forstås omstilling til nogle nydelsesformer, som ikke udspringer af den materielle forbrugerisme, men som er bæredygtige. Et eksempel på alternativ hedonisme kunne være at løbe, cykle eller dyrke andre former for motion, men det kan også være at gentænke måden at rejse på, det vil sige mere lokalt og med miljøvenlige transportmidler, som ikke blot fører dig fra A til B, men tilskynder til oplevelser i selve transporttiden.

Trives vi med en bæredygtig livsstil?

Lektor ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, Simon Elsborg Nygaard har i

Figur 2.22:

Danskernes villighed til at skære ned på forbrug

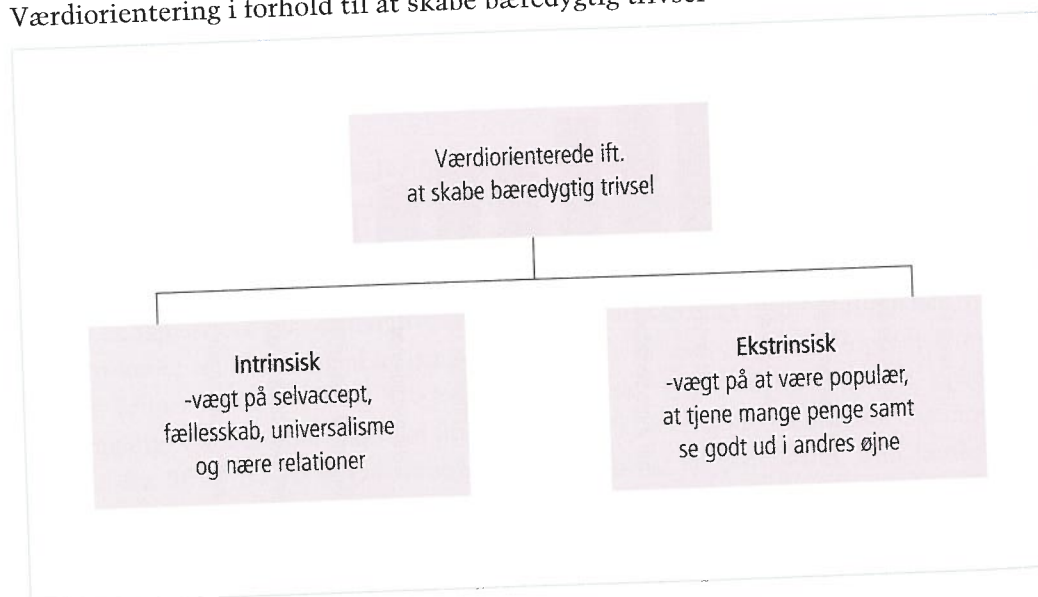
sin nyeste forskning dokumenteret en sammenhæng mellem det at leve bæredygtigt og trivsel. Han kommer frem til, at når vi har nået et vist materielt niveau, er de væsentligste faktorer for trivsel immaterielle. Hans forskning viser, at de immaterielle goder (oplevelse af autonomi, kompetence og evnen til at relatere os) forklarer 30-40 procent af menneskets trivsel, hvorimod ressourceforbruget forklarer under 1 procent af forskellen i folks trivsel. Ifølge Simon Elsborg Nygaard betyder det, at hvis vi skal finde ud af at have gode liv, behøver det for det første ikke at gå igennem forbrug, og hvis det gør, kan det med lethed ske på en bæredygtig måde (genbrug, miljø- og klimavenlige transportformer osv.). Det tyder således ikke på, at vejen til øget trivsel er øget forbrug.

Med hensyn til at skabe bæredygtig trivsel peger Simon Elsborg Nygaard på, at der særligt er to former for værdiorientering,

som er relevante. Disse benævnes henholdsvis *intrinsiske* og *ekstrinsiske* værdiorienteringer (se figur 2.23).

Det er dog ikke sådan, at man enten besidder intrinsiske eller ekstrinsiske værdier. Vi er alle i større eller mindre udstrækning i besiddelse af begge, men der er forskel på, om mennesker orienterer sig primært efter de intrinsiske eller ekstrinsiske værdier. Forskning viser, at en orientering efter de intrinsiske værdier hænger sammen med eller fremmer høj trivsel. De intrinsiske værdier er netop navngivet efter, at de tilfredsstiller de immaterielle behov, der som nævnt hænger sammen med en øget trivsel. Samtidig kan det også konstateres empirisk, at mennesker med en høj grad af intrinsisk værdiorientering har en højere grad af bæredygtige holdninger og handlinger. Forskningen tyder på, at det tilsyneladende er muligt både at øge vores trivsel og nedsætte vores ressourceforbrug og dermed tage et

Figur 2.23:
Værdiorientering i forhold til at skabe bæredygtig trivsel

skridt i retning af at virkeliggøre bæredygtig trivsel.

At genbruge skaber bedre trivsel

At vi i større udstrækning er villige til at nedsætte ressourceforbruget, kan blandt andet ses på den stigende anvendelse af genbrugsvarer. At købe genbrug er ikke længere noget, som folk orienterer sig mod, når der er økonomisk krise, men ses i stigende grad som noget positivt, noget mainstream og en fasttømret del af forbrugskulturen. Man tilfredsstilles og trives med at genbruge.

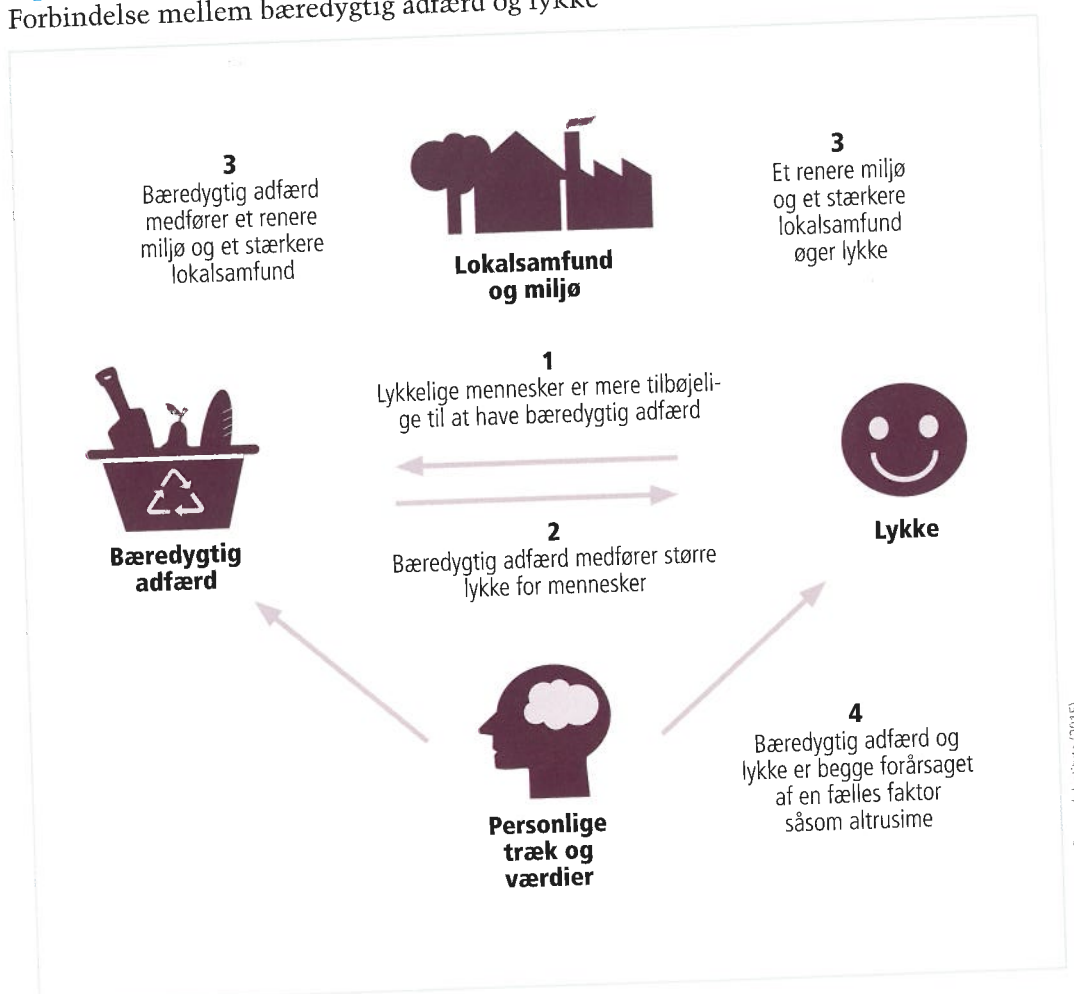
Det danske Institut for Lykkeforskning udgav i 2015 en undersøgelse, der peger på fire mulige årsager til, at personer, som lever

• Byttestation på Vesterbro, København. Disse er der kommet flere og flere af, ligesom Facebook bugner med sider, der inviterer til bytte og genbrug. Danskerne brugte i gennemsnit cirka 7.000 kroner på genbrug i 2017, hvilket er en stigning i forhold til 2016, hvor der blev brugt cirka 4.500 kroner på genbrug

mere bæredygtigt ved at reducere mængden af deres affald, oplever højere livskvalitet (se figur 2.24).

- Lykkelige folk er mere tilbøjelige til bæredygtig adfærd
- Bæredygtig adfærd fører ganske enkelt til større tilfredshed med livet. Det hænger sammen med, at handlinger

Figur 2.24:
Forbindelse mellem bæredygtig adfærd og lykke

- som genbrug og reduktion af forbrug skaber trivsel og tilfredshed med livet
- En større lokal bevidsthed om at reducere mængden af affald giver smukkere og mere attraktiv natur og større sammenhold og dermed større trivsel. Det er således konsekvenserne af den bæredygtige adfærd, som her skaber lykke
 - Der er større chance for, at mennesker, som drager omsorg for deres omgivelser, også selv er lykkelige og lever bæredygtigt.

Denne øgede trivsel kan meget vel være en af forklaringerne på, at netop genbrug er blevet bredt accepteret. At købe genbrug er ikke længere et signal om, at man er fattig; tværtimod kan det signalere, at man tager ansvar for miljøet og klimaet. Tøjet betragtes ikke som 'brugt', men som eksempelvis 'pre-loved' og bæres med stolthed af bevidste forbrugere (se tekstboks 2.11).

På trods af at flere og flere genbruger mere og mere, skal man passe på med at konkludere, at genbrug fører til mindre ressource-

Tekstboks 2.11: Genbrug er blevet acceptabelt

Danskerne køber brugt i stor stil – genbrug signalerer ikke længere fattigdom (uddrag)

25. september 2017

Af Keld Vrå Andersen, www.tv2.dk

Brugte ting handler ikke kun om at spare penge. Det handler også om at udstråle miljøbevidsthed og 'gode historier', viser undersøgelse. Det er blevet en folkesport for danskerne at købe og sælge brugte ting til hinanden. En ny undersøgelse, som Epinion har lavet for DBA, viser, at 56 procent af alle danskere har købt en brugt vare inden for det seneste år. Samtidig har 32 procent af danskerne solgt nogle af deres ting brugt i løbet af det seneste år.

Ifølge DBA, der historisk er udsprunget af papiravisen Den Blå Avis, og i dag er det største netsted for genbrugshandel, skyldes det, at det er blevet helt acceptabelt at købe og eje brugte ting.

– Selvfølgelig gør folk det også for at tjene penge, men det er blevet meget mere cool at købe brugte ting. Der er en trend i boligmagasiner og blade om *vintage* og *'story-telling'* og betydningen af, at vores ting fortæller en historie, siger Sofie Folden Lund, som er kommunikationschef hos DBA, til TV 2.

Handel og miljø

Ifølge undersøgelsen har de 56 procent af danskerne, der har købt brugte varer inden for det seneste år, i gennemsnit brugt 6.869 kroner på det. Tallet dækker over alle former for brugthandel, lige fra brugte biler til salg af gammelt legetøj på loppemarkeder.

I undersøgelsen har Epinion spurgt danskerne, hvorfor de køber brugt. Svarene fordeler sig i to grupper. For det første sker det af økonomiske grunde med svar som 'Spare penge', 'Gøre en god handel' og 'Kan købe ting, man ellers ikke har råd til'. Og for det andet de ressourcemæssige grunde med svar som 'Gøre noget godt for miljøet' og 'Undgå overforbrug' ...

forbrug og dermed en mere bæredygtig forbrugskultur. Ofte sparer man penge, når man genbruger, men hvis man bruger de sparede penge på at øge sit privatforbrug, så hjælper det ikke meget med hensyn til at

begrænse ressourceforbruget. Dertil er det værd at hæfte sig ved, at halvdelen af dem, der køber brugte produkter, gør det for at spare penge, mens hver femte gør det af hensyn til miljøet.

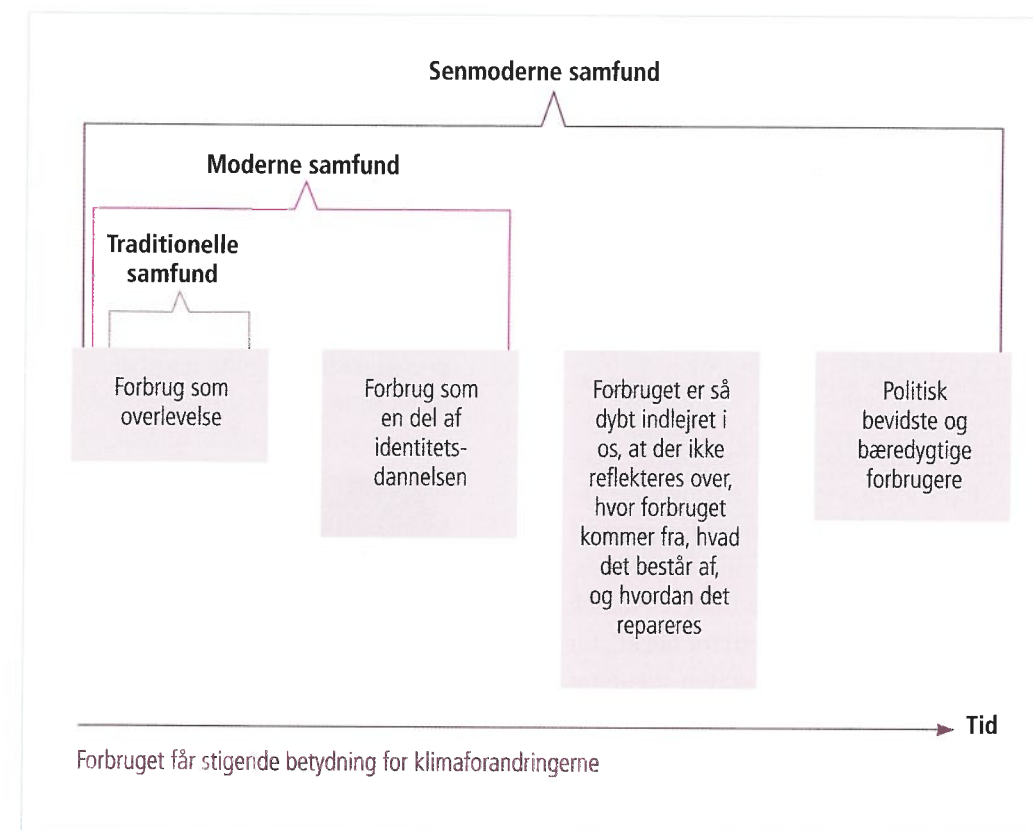

I figur 2.25 opsummeres afsnittets hovedpointer om at forbrugets formål og indhold har skiftet karakter over tid. Figuren skal læses, som at forbrugeren i det senmoderne samfund ikke er på ét bestemt stadie i forbrugsudviklingen, men snarere befinder sig på alle stadier, hvor den bæredygtige forbruger er den nyeste forbrugertype. På trods af en bevægelse hen imod en livsstil båret af et mere bæredygtigt forbrug og bæredygtig livsstil som helhed, befinder vi os alligevel i en æra, hvor vores forbrug har skabt klimaforandringer. Det giver anledning til at stille det spørgsmål, hvorvidt friheden til (over)forbrug, der langt fra kun tjener de ba-

• Repair Cafe Danmark er en nonprofitforening med danske Repair Cafeer i hele landet. Alle arbejder gratis – både i foreningen og i de lokale afdelinger. Foreningens formål er at facilitere og motivere frivillige, forbrugere, foreninger og kommuner til afholdelse af og deltagelse i Repair Cafeer og derved reducere affald, ændre forbrugsmønstre og skabe viden om og lyst til grøn omstilling. For nylig investerede Sverige i en mere bæredygtig fremtid. Vores naboer besluttede at halvere moms på reparation af cykler, tøj og sko – og derudover indføre skatterabatter på reparationer af hårde hvidevarer i hjemmet. Det betyder, at når en svensker oplever, at køleskabet svigter, eller cyklen står af, så er der ikke bare en klimamæssig, men også en økonomisk gevinst ved at ty til reparationsmulighed frem for at købe nyt.

Figur 2.25:

Udviklingen af betydningen af forbruget i forskellige samfundsformer

sale behov, er en reel frihed? For hvem er det en frihed? Og er mit forbrug egentlig privat?

2.2.3 Har vi frihed til at forbruge eller pligt til mådehold?

I diskussionen omkring forbrug og friheden til at forbruge, opstår der nogle helt grundlæggende spørgsmål om, hvad vi har *frihed* og *ret* til, når det handler om forbrug, over for *pligt* til at tæmme vores forbrugsadfærd af hensyn til klimaforandringerne. Sociologen Ulrich Beck mener, at jagten på den personlige frihed kan være risikabel i en globaliseret verden, hvor vi er

gensidigt afhængige af hinanden, og hvor vores handlinger har konsekvenser for andre end os selv. Med det forstås, at det, vi egentlig forstår ved vores private forbrug, egentlig ikke er privat. Derfor kan der argumenteres for, at der i klimaets navn skal afgives noget personlig frihed i fællesskabets navn. Et eksempel er fra Tyskland, hvor flere byer har vedtaget forbud mod dieselmotorer i bestemte områder af byen. Kritikere mener, at det er et angreb på den personlige frihed, hvis man ulovliggør dieselmotorer, hvor andre argumenterer for, at hvis man forbeholder sig retten til at køre dieselbil i de tyske byer, så opnår du det,

men mister friheden til ren luft – for dig selv og for andre. Ifølge sociologen Zygmunt Bauman indgår du så ikke i fællesskabets indsats mod partikelforurening i byerne eller mod klimaforandringernes acceleration, og at gå glip af fællesskabets indsats mod klimaforandringerne er ensbetydende med at miste sikkerhed. Ud fra den argumentation er vi som mennesker nødsaget til at afgive noget af vores "ret til at forbruge" i klimaets navn, og vil således i stedet opnå en frihed i form af sikkerhed og tryghed for os selv og fremtidige generationer.

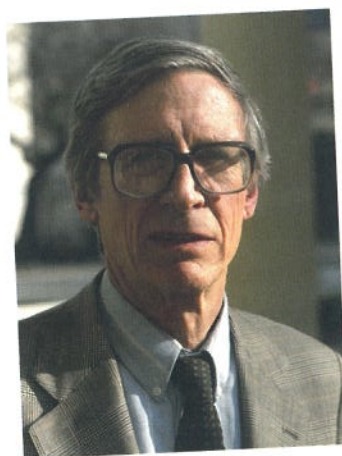
Baumans forståelse af, at man skal erkende at skulle afstå noget af sin frihed, for eksempel i form af forbrug, står i kontrast til den liberale forståelse af frihedsbegrebet. Ifølge den liberale tænker Robert Nozick handler frihed om at være 'fri for noget', for eksempel være fri for, at staten regulerer forbruget gennem skatter eller afgifter.

Nozick opererer her med et *negativt frihedsbegreb*. Han mener, at de eneste pligter, individet har over for andre, er de såkaldte *negative pligter*, som handler om, at man ikke må krænke andres ret til at have samme frihed, som man selv vil have. Dermed har man pligt til at respektere andres rettigheder, men ikke et medansvar for andres tilværelse, herunder at fremme deres muligheder.

Den negative frihedsforståelse, hvor der er en modstand mod regulering af individets frihed, herunder en regulering af forbrug, hænger nøje sammen med den neoliberale ideologi. Neoliberalismen tilskynder til at regulere samfundet efter markedet, således at statens ypperste opgave bliver at service-markedet med henblik på økonomisk konkurrence og vækst. Heri ligger en forudsætning om, at menneskets frihed til at

● Robert Nozick (1938-2002)
Amerikansk filosof

● John Rawls (1921-2002)
Amerikansk filosof

forbruge er ukrænkelig, og derfor uforenelig med den moral og de politiske tiltag, der sigter efter at dæmpe markedsaktiviteten og forbruget. Kritikken af adfærdsregulerende indgreb i folks forbrug ved brug af afgifter og skatter kommer derfor også oftest fra neoliberale, som ser de statslige klimaregulerende indgreb som frihedsberøvende, og i øvrigt også betragter retorikken om en mere klimavenlig adfærd som moraliserende.

Tekstboks 2.12: Frigørelse og forbrugerisme

"En af de helt centrale figurer i kapitalismens selvforståelse og selvfremstilling i dag er frigørelsesfiguren, der på den ene side kræver individets ret til frihed fra alle begrænsende systemer, hierarkier og normer, og på den anden side viser vejen til frihed gennem forbrugerisme ... Kapitalismen skifter status fra at være knaphedssamfundets garant for velstand til postknaphedssamfundets garant for frigørelse."

Kilde: Mikkel Thorup og Christian Olaf Christiansen (2006): "Kapitalisme som systemkritik og frigørelse". I: www.turbulens.dk 1. april 2006.

Liberalismen tror på det fornuftige i mennesket, og at dette vil indrette sig efter omstændighederne og de konsekvenser, der måtte opstå i kølvandet på adfærden. Hvis mennesket fritstilles og ikke moraliseres og reguleres, vil det automatisk indrette sig til det bedst mulige scenarie. Hvis individet efterspørger en grøn omstilling, vil markedet indrette sig derefter.

Over for det negative frihedsbegreb står det *positive frihedsbegreb*. Dette begreb blev først beskrevet af den engelske filosof John Stuart Mill (1806-1873). Det betegner muligheden og evnen til at udfylde ens potentiale. Den amerikanske filosof John Rawls byggede i det 20. århundrede videre på Mills tanker.

Han beskriver positiv frihed som friheden til at opnå visse mål, såsom materiel velstand, uddannelse, indflydelse og selvkontrol. Frihed er fraværet af hindringer for, at

Tekstboks 2.13: Liberalismens frihedsparadoks?

Kernen i den liberalistiske ideologi er frihed. At det enkelte menneske stilles frit, fri fra staten og reguleringer. Det er en negativ frihedsforståelse. Centralt står også, at individets frihed ikke må praktiseres, hvis den skader andre. Spørgsmålet er, om individets frihed til at forbruge skader klimaet, og dermed også andre, i en sådan udstrækning, at det strider imod liberalismens frihedsideal? Her kalder vi dette fænomen for *liberalismens frihedsparadoks*.

individet kan opnå de mål, det ønsker. Således argumenterer Rawls for, at forskelle mellem individer formindsker værdien af den individuelle frihed, da sådanne forskelle kan lægge hindringer i vejen for, at individet kan opnå det, det egentlig vil. Rawls var ikke socialist, men socialliberal, og mente derfor, at løsningen ikke var en altomfavnende stat, men derimod en stat, der aktivt sikrede mere lighed. Hans tanker er ofte blevet virkeliggjort i samfund gennem indførelse af skatter og afgifter, der har sikret en omfordeling af ressourcerne fra rig til fattig. Rawls kalder dette princip for *differentielsprincippet*, som indebærer, at sociale og økonomiske goder skal være ligeligt fordelt, medmindre en ulige fordeling er til gavn for alle. Derfor er denne forståelse af begrebet frihed også mest brugt af de socialistisk orienterede meningsdannere og politikere.

Tekstboks 2.14: Socialismens frihedsparadoks?

Mill og Rawls argumenterede for, at forfølgelsen af positiv frihed kunne føre til en situation, hvor staten påtvinger folk en bestemt livsførelse, med den begrundelse at denne er den mest rationelle, og derfor er, hvad en person burde ønske sig, uanset om det er, hvad denne person faktisk ønsker sig. Spørgsmålet er, om vejen frem til sikring af individets frihed bør ske, eller kan ske, gennem tvang? Her kalder vi dette fænomen for *socialismens frihedsparadoks*.

Frihedsbegrebet i et klimaforandringsperspektiv

Konflikten mellem den negative og positive forståelse af begrebet frihed er tydelig i et klimaforandringsperspektiv. Nogle mennesker er i kraft af deres position i samfundet bedre rustet end andre til dels at kunne tilpasse sig klimaforandringerne, dels at omstille sin hverdag i en mere klimavenlig retning. Tilhængere af det positive frihedsbegreb vil derfor argumentere for, at individets forbrug, og frihed i det hele taget, skal reguleres af staten, for at sikre flest mulige frihed fra de konsekvenser, klimaforandringerne bringer med sig, samt sikre en frihed til at kunne foretage klimavenlige forbrugsvalg. Tilhængere af det negative frihedsbegreb vil derimod argumentere for, at en sådan indgriben fra

staten vil reducere borgernes frihed til at agere og forbruge som de vil. Argumentet lyder, at hvis klimaforandringerne kræver det, vil mennesket automatisk og med sin egen frie vilje tilrettelægge sit liv derefter.

Kommunitaristerne tager en tredje position mellem Nozick og Rawls. *Kommunitarismen* er en fællesskabsfilosofi, der opstod i USA i 1980'erne, og som bygger på en opfattelse af, at det ikke er individet, men fællesskabet, der er det primære i samfundet. Dette er en anden tilgang end Nozick og Rawls, som begge tager udgangspunkt i det fornuftige individ, og hvorvidt det er frit eller ej. Kommunitaristerne mener ikke, at mennesket er et uafhængigt individ, der er i stand til at træffe selvstændige valg, men derimod afhængigt af at have nogle fælles meningsgivende rammer. Ifølge den amerikanske sociolog Michael Sandel kommer de værdier, der former menneskelivet, fra samfundet og er ikke noget, individet er givet fra start.

Derfor er for eksempel solidaritet om at ændre adfærd i en mere klimavenlig retning noget, der opstår gennem menneskers deltagelse i værdibaserede sociale fællesskaber. Det giver livet mening og tilskynder mennesker til at handle moralsk i forhold til hinanden og det fælles bedste. Ifølge kommunitaristerne er der brug for meningsfyldte sociale fællesskaber, som er forankret i fælles etiske værdier. Disse kan være retningsgivende for, hvad det vil sige at handle moralsk i forhold til sine medmennesker i en tid med klimaforandringer. Kritikken af denne holdning kommer især fra liberalisterne, som for det første mener, at det er utopisk at tro, at man kan udstikke fælles moralske retningslinjer, da mennesker er forskellige, og at denne forskellighed netop er samfundets drivkraft. For det andet er det

Tekstboks 2.15: Michael Sandal om menneskelige fællesskaber

“Mennesket er nemlig ikke kun rationelt kalkulerende, som Rawls antager. Det handler også på basis af fælles mål og fælles fortællinger om det gode liv. Disse fortællinger er ikke logiske udledninger af ‘en oprindelig tilstand’, men udspringer af konkrete menneskelige fællesskaber ... Ægte solidaritet er ikke noget, der opstår som en social kontrakt indgået mellem rationelle individer. Den opstår gennem deltagelse i værdibaserede sociale fællesskaber, som giver livet mening og tilskynder mennesker til at handle moralsk i forhold til hinanden og til samfundet som helhed”

● Michael Sandel (født 1953)
Amerikansk filosof

imod de grundlæggende liberale frihedsprincipper, at der er nogen, der skal gøre sig til dommer over for andre, når det handler om, hvilke moralske principper der skal fremelskes.

Tilbage står spørgsmålet om, hvordan vi indretter vores samfund, så det er i samklang med den menneskelige frihed? At leve i samfund kræver, at man tager hensyn til andre, at man begrænser sig selv, og at man ikke udøver sin fulde, ubegrænsede frihed. Så hvordan kan man være fri i et samfund, ikke mindst i et samfund præget af globale klimaforandringer?

Har vi pligt til mådehold, og hvem har pligt til det?

Siden industrialiseringen har vi været vant til at kunne forbruge, som vi vil, ja faktisk er vi af politikere og økonomer blevet tilskyndet til at forbruge. Jo mere, desto bedre. Tilskyndelsen har været af hensyn til økonomisk vækst. Derfor er det etiske budskab om mådehold gledet ud af ligningen, og tilbage står en nyfortolkning af det etiske, der går på, at det mest solidariske og etiske, du kan foretage dig, er at forbruge af hensyn til det ‘fælles mål’ om økonomisk vækst. Disse budskaber står i skærende kontrast til de næsten daglige budskaber fra videnskabsfolk, debattører og miljø- og klimaorganisationer om, at vi bør ændre vores forbrug af hensyn til klimaet. Vi bevidstgøres om, at vores forbrugsadfærd fremstår risikabel, og at dette kan have konsekvenser for hele vores omverden. Det gælder alt fra, hvad vi spiser, til længden af vores bade, vores transportvaner, og hvor tit vi udskifter vores tøj og elektroniske udstyr. Alt sammen indkapslet i en grøn dagsorden om at bevidstgøre os om, at vores forbrug er af væsentlig be-

Kilde: (Michael Sandel (1982): "Liberalism and the Limits of Justice", s. 27, 62. Cambridge University Press)

tydning for planetens velbefindende nu og i fremtiden. Diskursen stiller et spørgsmål om, hvorvidt vi som individ og fællesskab har *pligt* til at ændre vores forbrug, og om vi har pligt til at handle klimavenligt?

Ifølge sociologen Zygmunt Bauman har *individet pligt* til mådehold. Han mener, at individet har et moralsk ansvar for de handlinger, det udfører, og derfor ikke kan undslå sig ansvaret for de moralske forpligtelser, der knytter sig til de valg, det foretager.

En dansk undersøgelse fra 2012 fra Sociologisk Institut, Københavns Universitet, viste, at 84 procent af de 2.320 adspurgte unge mellem 18 og 35 år var "enig" eller "helt enig" i, at det er den enkelte borger, der gennem den daglige adfærd har ansvaret for at modvirke klimaforandringer (tabel 2.1). Ligeledes viste Tænk tanken Concitos årlige Klimabarometer fra 2018, at 84 procent af danskerne mente, at borgerne har ansvaret for at bidrage med at håndtere kli-

Tekstboks 2.16: Hvad er pligt?

Forestillinger om pligt kommer blandt andet til udtryk i moralske principper som dette: "Gør mod andre, hvad du vil, at de skal gøre mod dig." Pligt handler om relation til andre og til samfundet. Bør det være staten og domstolene, der skal 'straffe' pligtforsømmelse, eller er det medborgernes og de pårørendes pligt? Og har man pligt til at handle på nærmere bestemte måder inden for sit ansvarsområde? Og hvis et ansvarsområde for individet er at bekæmpe klimaforandringerne, er pligten så klimavenligt forbrug og klimavenlig adfærd?

Tabel 2.1:
Hvem har ansvaret for at modvirke klimaforandringer? (procent)

	Andel, der svarer "enig" eller "helt enig"
Videnskaben ved at opfinde tekniske løsninger	56
Folketinget gennem lovgivningen	63
Virksomhederne ved at producere bæredygtighed	78
Den enkelte borger gennem den daglige adfærd	84

N=2320
Kilde: Peter Gundelach, Bettina Hauge og Esther Nørregård-Nielsen (2012): "Klimaets sociale tilstand". Aarhus Universitetsforlag.

maudfordringen. Endelig viste en amerikansk undersøgelse fra 2015, at 72 procent af amerikanerne mener, at de personligt er moralsk forpligtede til at gøre, hvad de kan i hverdagen for selv at bidrage.

Argumentet for, at individet har et ansvar og en pligt, er, at systemiske løsninger og teknologiske landvindinger hverken er nok eller kan stå alene. Systemer består af individer, og alle større ændringer i samfundet begynder med, at nogle går forrest og imod strømmen. Politikere kan sætte nogle nye rammer for individernes liv, men der kan argumenteres for, at det er mest sandsynligt at få politikere til at sætte disse rammer, ved at individet først og fremmest forandrer sig selv. Klimaforandringerne bør ud fra dette perspektiv forstås som et *etisk imperativ* med et påbud til hver enkelt af os om at omforme vores individuelle livsførelse, så den i større udstrækning matcher klimaudfordringernes størrelse.

Kritikken af at individualisere ansvaret og pligten består blandt andet i, at ikke alle er i stand til at foretage mere klimavenlige og bæredygtige forbrugsvalg. Gentages budskabet om, at klimaindsatsen er individets pligt og ansvar, risikerer det velmente budskab at ende som de privilegeredes mulig-

hed. Individuelle indsatser er nemlig grundlæggende et spørgsmål om at have ressourcer nok på privatfronten, hvad enten det kommer til udtryk ved overskud af tid, økonomi eller viden. Den omstændighed kan risikere at føre til en hyldest af de personer, der formår at være mest klimavenlige. Det kan betyde, at den bæredygtige eller klimavenlige adfærd bliver noget, der er 'elitært', noget, som fortrinsvis foregår hos den lærde og ressourcerstærke klasse. Dermed kan der opstå et skel mellem dem, der ændrer deres klimaadfærd, og dem, der ikke gør. Det er en potentiel konflikt, som på linje med andre politiske spørgsmål kan grave grøfter mellem befolkningsgrupper. Og taberen vil her være klimadagsordenen, der risikerer ikke at få den nødvendige folkelige opbakning. En anden kritik går på, at det er en potentiel afledningsmanøvre at placere ansvaret hos individet. Hermed menes, at placeres opmærksomheden, ansvaret og pligten hos individet, trækkes opmærksomheden væk fra det større politiske tandhjul, som har til formål at være katalysator for en grøn omstilling nationalt såvel som internationalt.

En mere kritisk argumentation imod en individualisering af løsningerne på klima-

forandringerne bringes af Lærke Malmbak Hull i Politiken 9. december 2018, hvor hun skriver: "Vi må ikke åbne op for at politiske svigt kan skjules med vores forbrugervaner som alibi, men det er netop det, der sker, når vi i den individuelle pligts navn kaster betegnelser som 'hykler' efter dem, der forsøger at sætte en strukturelt bæredygtig dagsorden, alt imens de flyver verden rundt. Individualisering er kapitalismens forsvarmekanisme, der forhindrer oprør i nogensinde at mobilisere sig, og taler vi vel-

villigt med på den dagsorden, reduceres klimakampen til varm luft."

Denne form for kritik kommer også til udtryk i de mange klimaaktivistgrupper, som dukker op i disse år. De har forskelligt fokus, men fælles for de fleste er en kritik af, at politikerne ikke er ambitiøse nok, ikke gør nok og ikke omstiller tilstrækkelig hurtigt, i kampen mod klimaforandringerne. De mener, at ansvaret først og fremmest er det politiske *fællesskabs pligt*. Denne linje følger 174 danske forskere, da de i et

Tekstboks 2.17:

Den Grønne Studenterbevægelse om individualisering af klimaproblematikken

Den Grønne Studenterbevægelse:
Det spørgsmål, vi ofte får til sidst i interviewet, trækker ordvekslingen ned på et personligt bøniveau (uddrag)

Af Frida Simon Jahn, Kolja Dahlin, Sarah Hellebek, Frederik Roland, Esther Michelsen Kjeldahl, Casper Iversen, Janne Winther Jørgensen, Jeppe Høstgaard Poulsen.
Den Grønne Studenterbevægelse.
Politiken 7. januar 2019

Klimakampen skal fra nu af være en fælles politisk kamp frem for et individuelt livsstilsprojekt ...

... Det er gået godt for Den Grønne Studenterbevægelse i 2018. Ud over at skabe et handlekraftigt fællesskab for klimabekymrede unge over hele landet er det lyk-

kedes os at bidrage til den danske klimadebat med et friskt, ungt perspektiv og med et budskab om, at klimakampen fra nu af skal være en fælles politisk kamp frem for et individuelt livsstilsprojekt.

Det er vigtigt for os som bevægelse ikke at fokusere på at fremme individuelle adfærdssændringer, da vi mener, der er betydelige strukturelle udfordringer i samfundet, som gør det vanskeligt for den enkelte at gøre særlig meget ved sit personlige klimaaftryk. Eksempelvis er det ofte langt dyrere at tage toget end at flyve på længere distancer, og det er bestemt ikke alle destinationer, det er muligt at rejse til med tog, da investeringer i infrastruktur ikke er blevet prioriteret i tilstrækkelig grad. Desuden mener vi, at det er kontraproduktivt for klimakampen at fokusere for meget på individuelle forbrugsmønstre, da det nemt bliver negativt og

• Svenske Greta Thunberg (født 2003) er et billede på de mange, som mener, at det er politikerne, der har fejlet i kampen mod klimaforandringerne. Hun kom på alles læber i 2018 ved at gå forrest i klimastrejker ved det svenske valg i september 2018. I tre uger op til valget strejkede hun hver dag fra skole fra klokken otte om morgenen til tre om eftermiddagen, og hun fik efter få dage følgeskab af andre unge, der havde samme holdninger. Siden har hun holdt adskillige taler i blandt andet FN, EU og World Economic Forum.

anklagende og, måske vigtigst af alt, fjerner ansvar fra de politiske magthaveres skuldre. De politiske magthavere er trods alt dem, der kan tage de beslutninger, der skal til, for at vi kan nå målene i Paris-aftalen.

Alligevel bliver vi gang på gang adspurgt om vores individuelle forbrug, når vi repræsenterer Den Grønne Studenterbevægelse i interviews og tv-debatter. Ofte bliver denne type spørgsmål stillet til sidst i interviewet, hvilket fører til, at den afsluttende ordudveksling alligevel bliver trukket ned på et niveau om, hvorvidt vi som privatpersoner har fløjet eller spist bød inden for den seneste tid. Om det er udtryk for oprigtig interesse i ungdommens levevis, om det er en form for 'undersøgende journalistik' eller noget helt tredje, skal vi ikke gøre os kloge på ...

... Denne måde at gå personligt til os på som repræsentanter for Den Grønne Studenterbevægelse er med andre ord at skyde forbi målet. Vi taler jo netop om, at det er svært at leve klimavenligt, som det ser ud lige nu, og kæmper netop en strukturel kamp for at gøre det lettere for alle – rig som fattig, ung som gammel – at leve klimavenligt.

Medierne spiller en særlig rolle i klimakampen, da de sætter dagsordenen for, hvordan vi taler om dette altoverskygende problem, og dermed også for, hvad befolkningen og de politiske beslutningstagere ser som mulige løsninger ...

indlæg den 24. maj 2019 i Politiken anlagde en hård kritik af politikerne og deres klimapolitik og opfordrede den danske befolkning til at udøve civil ulydighed.

2.3 Hvilken rolle spiller klimabevægelser i kampen mod klimaforandringer?

I dette afsnit vil vi vende opmærksomheden mod de fællesskaber, som samler indvidet i fælles klimadagsordener og beslægtede grønne dagsordener. Vi kalder i denne bog disse klimafællesskaber for *klimabevægelser*. Klimabevægelser er interessante, fordi de påvirker klimaadfærd på flere niveauer:

- De påvirker deres medlemmer (kaldet peer pressure/gruppepres),
- lokalsamfundet gennem spredning af klimaværdier og skabelse af grøn vækst
- og på nationalt plan gennem lobbyarbejde målrettet ændring af sociale normer og lovgivning.

Tekstboks 2.18:

Forskere kritiserer politikere og opfordre til civil ulydighed

“Forskere opfordrer til civil ulydighed for at redde kloden fra klimakatastrofe” (uddrag)

Af Lotte Bilberg. 24. maj 2019. www.omnibus.au.dk

“Videnskaben har talt: Hvis ikke vi handler nu, er der reel risiko for at dømme vores børn og børnebørn til en global katastrofe af hidtil usete dimensioner. En katastrofe, som vi kan takke os selv for.” Sådan lyder det i en støtteerklæring fra 174 forskere, som opfordrer til fredelig civil ulydighed. 174 forskere fra den danske del af bevægelsen Extinction Rebellion (XR) opfordrer i dag i et indlæg i Politiken til med fredelig civil ulydighed at presse den danske regering til hurtigst muligt at gennemføre omfattende forandringer af samfundet og naturforvaltningen med udgangspunkt i FN’s mål for klima og biodiversitet.

Bevægelsen Extinction Rebellion (Oprør mod udryddelse) opstod i Storbritannien

i november sidste år. Siden har bevægelsen bredt sig til 35 lande rundt om i verden, og den skal ses som reaktion på planeteriske kriser. Forskerne skriver i støtteerklæringen blandt andet:

“Det er ikke blot vores ret, men pligt at opfordre til ikkevoldeligt oprør, sådan som Extinction Rebellion tilskynder til. Vi (...) repræsenterer forskellige discipliner, og de holdninger, der udtrykkes her, er vores egne og ikke vores respektive institutioners og organisationers. (...) Vi har forskellige faglige perspektiver, men vi er forenet om en central sag. Vi betragter den voksende klimakrise som en eksistentiel trussel mod mennesker i Danmark og resten af verden, og vi kan ikke se stiltiende til, når danske politikere undlader øjeblikke-

Figur 2.26:

Sådan adskiller forskellige bevægelser sig fra hinanden

Sociale bevægelser	Græsrodsbevægelser	Protestbevægelser
En generel betegnelse for bevægelser med bred folkelig opbakning. Målet er at skabe forandring gennem kollektiv handling, gerne i samarbejde med det etablerede politiske system. For eksempel arbejdsbevægelsen og højskolebevægelsen	En græsrodsbevægelse arbejder ofte mindre formelt organiseret og arbejder for én eller få sager. Det kunne for eksempel være en klimabevægelse. Nogle græsrodsbevægelser er spontane og har kort levetid, andre, for eksempel Greenpeace (siden 1971) og NOAH (1969), har været aktive i mange årtier	Er en slags græsrodsbevægelse, som står i særlig konflikt med det etablerede samfund. Det være sig myndighederne, magthavere og virksomhederne, men kan også være rettet mod samtidens normer. For eksempel ungdomshusbevægelsen og Extinction Rebellion

lig og nødvendig handling for at forhindre den tiltagende krise.”

“Krisen truer således med at undergrave selve livsgrundlaget og den samfundsmæssige stabilitet for millioner, for ikke at sige milliarder af mennesker verden over – en livsfarlig udvikling, der også vil ramme os her i Danmark. Vi er bevidste om, at dystopiske fremtidsscenarier ikke kun er skræmmende, men for mange direkte urealistiske. Det er forventeligt, idet danske politikere i årtier har underspillet klimakrisens alvor og overspillet den danske klimaindsats for derved at retfærdiggøre deres uambitiøse og ofte direkte skadelige klimapolitik.”

“Ved således at ignorere forsigtighedsprincippet – det vil sige princippet om, at videnskabelig usikkerhed ikke må anvendes som argument for at udsætte politisk handling i situationer, hvor der er risiko

for alvorlige eller uoprettelige skader – har skiftende danske regeringer gjort sig medskyldige i en eskalerende katastrofal situation.”

“Bevægelsen i Danmark vil med ikkevoldelig civil ulydighed presse den danske regering til hurtigst muligt at gennemføre omfattende forandringer af samfundet og naturforvaltningen. Alt sammen baseret på FN’s mål for klima og biodiversitet og en massiv videnskabelig konsensus.”

“Idéen bag civil ulydighed er ikke ny. Når regeringer har svigtet deres befolkninger, har civil ulydighed ofte været brugt til at kræve og gennemføre forandringer. Gandhis uafhængighedsbevægelse i Indien og borgerrettighedsbevægelsen i USA er to eksempler, som i dag hyldes for deres mål og metoder.”

“Vi opfordrer alle, uanset politisk standpunkt, til at støtte op om oprøret.”